

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ
ИЛМІЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМІЙ КЕНГАШ**

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ШУКУРОВ ОТАБЕК УЛАШЕВИЧ

**ЎЗБЕК ТИЛИ ЗАМОНАВИЙ ЎЗЛАШМАЛАРИНИНГ
ЭВОЛЮЦИЯСИ, ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ВА ЛЕКСИКОГРАФИК
ТАЛҚИНИ МАСАЛАЛАРИ
(мустақиллик даври)**

10.00.01 – Ўзбек тили

**Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Қарши – 2022

**Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата доктора наук (DSc) по
филологическим наукам**

**Content of dissertation abstract of Doctor of Science (DSc) on
philological sciences**

Шукуров Отабек Улашевич

Ўзбек тили замонавий ўзлашмаларининг эволюцияси, трансформацияси ва лексикографик талқини масалалари (мустақиллик даври)..... 5

Shukurov Otabek Ulashevich

Issues of evolution, transformation and lexicographic interpretation of modern borrowings of the Uzbek language (independence period) 29

Шукуров Отабек Улашевич

Вопросы эволюции, трансформации и лексикографической интерпретации современных заимствований узбекского языка (период независимости)..... 55

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ
List of published works..... 59

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ
ИЛМІЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМІЙ КЕНГАШ**

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ШУКУРОВ ОТАБЕК УЛАШЕВИЧ

**ЎЗБЕК ТИЛИ ЗАМОНАВИЙ ЎЗЛАШМАЛАРИНИНГ
ЭВОЛЮЦИЯСИ, ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ВА ЛЕКСИКОГРАФИК
ТАЛҚИНИ МАСАЛАЛАРИ
(мустақиллик даври)**

10.00.01 – Ўзбек тили

**Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Қарши – 2022

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2022.2.DSc/Fil409 рақам билан рўйхатга олинган.

Докторлик диссертацияси Қарши давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (Ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Қарши давлат университети веб-саҳифасида (www.qarshidu.uz) ҳамда "ZiyoNet" Ахборот таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:

Менглиев Бахтиёр Ражабович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Пардаев Азамат Бахронович
филология фанлари доктори, профессор

Собиров Абдулхай Шукурович
филология фанлари доктори, профессор

Маматов Абдугофир Эшонкулович
филология фанлари доктори, профессор

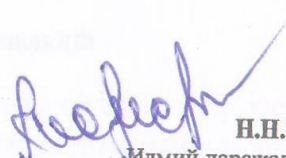
Етакчи ташкилот:

Термиз давлат университети

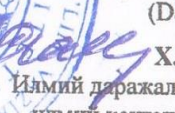
Диссертация ҳимояси Қарши давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил "5" декабрь соат 10 даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz). Қарши давлат университети, 2-бино, 202-хона.

Диссертация билан Қарши давлат университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (134 -рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси, 17. Тел. (0375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz).

Диссертация автореферати 2022 йил "23" ноябрь кuni тарқатилди (2022 йил "23" ноябрь даги 10 рақамли реестр баённомаси).

Н.Н.Шодмонов
Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш раиси,
филология фанлари доктори,
профессор

Г.Н.Тожиева
Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш илмий котиби,
филология фанлари доктори
(DSc), доцент

Х.Жабборов
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш қошидаги
илмий семинар раиси,
филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фан доктори (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида йигирманчи аср охирларидан бошлаб ўз она тилини ва унинг миллий табиатини сақлаб қолишга интилаётган ҳар бир халқ учун замонавий ўзлашмалар масаласи алоҳида аҳамият касб эта бошлади. Халқаро миқёсдаги глобаллашув жараёнида Интернет феноменининг сезиларли кучга эга бўлиши, ўз навбатида, тиллараро сўз ўзлаштиришнинг фаоллашуви ва замонавий ўзлашмаларнинг тиллараро хаотик ёйилиши билан боғлиқ долзарб муаммоларни юзага чиқармоқда. Шу сабабли дунё тилшунослигида реципиент тилдаги замонавий ўзлашмаларнинг муқобилларини тўғри аниқлаш, тавсифлаш ва уларнинг изоҳли луғатини яратиш бўйича кўплаб ишлар амалга оширилмоқда. Бу жараёнда янги ўзлашаётган бирликларни таркибий-мазмуний таҳлиллар асосида ўрганиш ва ўзлаштиришда тилнинг миллий табиатига мувофиқлиги, ассимиляцияси ҳисобга олиниши муҳимлигини талаб этмоқда.

Дунё тилларининг маданиятлараро глобаллашуви шароитида уларнинг ўз онтологик табиатини сақлаб қолиши, актуал лексикада ўз қатлам сўзлари фаоллигини таъминлаб бориш, такомиллашаётган сунъий интеллектга тилнинг алгоритмик дастурини тайёрлаш ишлари доирасида илмий изланишлар олиб борилмоқда. Шунингдек, сўз ўзлаштириш масаласи янги соҳа бўлган неология ва неографиянинг истиқболли йўналишлари доирасида тил системасидаги лексика, луғатчилик, лингвوماданиятшунослик ҳамда чоғиштирама тилшунослик соҳалари билан боғлиқ ҳолда тадқиқ этиляпти.

Ўзбек тили лексикасига аксарият замонавий ўзлашмалар рақамли медиа орқали кириб келмоқда. Муҳими, истиқлолгача бўлган давр сўз ўзлаштирилишида рус тилининг воситачилик роли етакчилик қилган бўлса, янги давр ўзлашмаларининг эса европа тилларидан тўғридан-тўғри сўз олиш асосида барқарорлашиши кузатиляпти. Сўз ўзлаштириш жараёни жиддий фаоллашгани сабабли ўзбек тилининг онтологик хусусиятларини кўпроқ ҳисобга олиш, ўзлашмаларни тилнинг миллий табиатига мувофиқ ҳолда қабул қилиш эҳтиёжи ҳам ортиб борапти. “Бугунги глобаллашув даврида ҳар бир халқ, ҳар қайси мустақил давлат ўз миллий манфаатларини таъминлаш, бу борада, аввало, ўз маданиятини, азалий қадриятларини, она тилини асраб-авайлаш ва ривожлантириш масаласига устувор аҳамият қаратиши табиийдир”¹. Мазкур вазифалардан келиб чиққан ҳолда, хусусан, мустақиллик даври ўзлашма сўзларининг талқини, адабий тил лексик қатламининг генетик манбалари, лексик фондга таъсир этувчи омиллар, ўзлашмаларнинг лексикографик тавсифи, семантик тараққиёти ва трансформацияси каби масалаларнинг ўрганилиш заруратини тақозо этади. Бу эса бевосита танланган мавзунинг долзарблиги ва заруратини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ- 4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон

---

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. // www.lex.uz

“Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084-сон “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари; 2020 йил 29 январдаги 40-сон “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Атамалар комиссиясининг фаолиятини ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари, шунингдек, бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга мазкур диссертациянинг илмий натижалари маълум даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологиялар ҳамда инновацион ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ амалга оширилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи². Ўзлашма сўзларнинг назарий ва амалий масалаларини тадқиқ қилишга қаратилган илмий изланишлар жаҳоннинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасалари, жумладан, Oxford University (Англия), California State University, Northern Arizona University, Northern Illinois University, (АҚШ), Goethe Universität, Humboldt Universität (Германия), Tokyo University (Япония), Москва давлат лингвистика университети, А.С.Пушкин номидаги рус тили давлат институти, Псков давлат университетида (Россия), бундан ташқари, Самарқанд давлат университети, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, Наманган давлат университети, ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Қарши давлат университети (Ўзбекистон)да олиб борилмоқда.

Дунё тилшунослигида ўзлашмаларни тизимли аспектда ўрганиш, уларнинг семантик структурасида содир бўладиган ўзгариш ва лингвистик жараёнларни таҳлил қилиш, терминологик бирликларни тартибга солиш ва меъёрлаштиришга йўналтирилган тадқиқотлар натижасида қатор илмий хулоса ва натижалар олинган: русча-инглизча ўзлашмаларнинг қиёсий таҳлили амалга оширилган (А.С.Пушкин номидаги рус тили давлат институти, Москва давлат лингвистика университети, Россия Федерацияси), ўзлашмалар семантик жиҳатдан таҳлил этилган (Псков давлат университети, Қозон федерал университети, Россия Федерацияси), ўзлашмаларнинг терминологик маъно ва умумлексик маъно муносабати таҳлил қилинган (Oxford University Language Centre, Англия; Sorbonne College de france, Франция); Туркий тилларда инглизча ўзлашмалар таҳлили (Озарбайжон Миллий Фанлар Академияси Насимий номидаги Тилшунослик институти, Озарбайжон), ўзлашма сўзлар онтологияси ва сўз ўзлаштириш назарияси тадқиқи (Абай

---

²Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи www.pushkin.institute.ru, www.lingvolive.com/ru, www.dictionary.com, www.merriam-webster.com, www.macmillan dictionary.com, www.learners dictionary.com, www.oxford advanced learners dictionary.com, www.en.wikipedia.org, www.learnenglishkids.britishcouncil.org, www.multitran.ru ва бошқа манбалар асосида амалга оширилди.

номидаги Қозоқ миллий педагогика университети, Қозоғистон), рус неологияси ва неографияси масалалари (А.М.Горкий номидаги Урал давлат университети, Россия Федерацияси), Украина электрон оммавий ахборот воситаларида инглизча ўзлашмалар талқини (Осло университети, Норвегия), инглиз тилида арабча, форс-тожикча ўзлашмаларнинг ўрганилиши (Хўжанд давлат университети, Тожикистон), ўзлашма сўзлар электрон луғатини яратиш (Northern Arizona University, Northern Illinois University, Columbia University, АҚШ, University of Toronto, Канада, University of Leipzig, Германия; Peking University, ХХР).

Жаҳон тилшунослигида ўзлашмалар ва уларни тизимли ўрганиш муаммоларининг ечими хусусида қуйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: лексикада сўз ўзлашиш жараёни, ўзлашма ва неологизмлар луғатини тузиш, ўзлашмаларнинг этимологияси, генетик манбалари, семантик хусусиятлари, лексикографик тавсифи, қиёсий таҳлили ҳамда сўз ўзлашиши фаоллашуви шароитида Интернет дискурсининг ўрнини ўрганиш.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ўзлашмалар муаммосига бағишланган жаҳон тилшунослигида қатор тадқиқотлар мавжуд. Хусусан, инглиз тадқиқотчиларидан У.Вайнрайх, Э.Хауген, А.Патриция, Р.Филлипсон³ларнинг, рус тилшунослигида И.А.Бодуэн де Куртене, Л.П.Ефремов, Л.В.Щерба, Л.П.Крысин, В.М.Аристова, А.К.Казкенова, С.Алаторцева, М.В.Тарасова⁴ларнинг, туркий тиллар доирасида эса В.А.Сичева, С.С.Кенесбаева, А.Овезов, Г.Мирзоева⁵ кабиларнинг ишларида изчил ўрганилган.

Ўзбек тилшунослигида ўзлашма сўзлар муаммолари ўз даври эҳтиёжига кўра ўрганиб келинди. Уларнинг тадқиқи⁶ соҳанинг турли аспектига мувофик

³Weinreich U. Languages in contact: Findings and problems. – New York, 1953. – 149 p.; Haugen E. The analysis of linguistic borrowing // Language. – New York: 1950. Volume, 26. № 2, 1950. – P. 210-231.; Patrizia A. Lexical Innovation in World Englishes: Cross-fertilization and Evolving Paradigms. – London: Routledge, 2018. – 174 p.; Phillipson R. Linguistic imperialism. – Oxford: Oxford University Press, 1992. – 365 p.

⁴Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию. В 2 томах. Том II. – М.: АН, 1963. – С. 365.; Ефремов Л.П. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1959. – 22 с.; Щерба Л.В. О понятии смешения языков // Избранные работы по языкознанию и фонетике. –Т. 1. – Л., 1958. – С. 40-53; Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968. – 208 с.; Аристова В.М. О лексических заимствованиях из английского языка в русский язык в XVII-XVIII вв. – М.: Высшая школа. – 1978. – 113 с.; Казкенова А.К. Онтология заимствованного слова. – М.: Флинта, 2013. – 248 с.; Алаторцева С.И. Проблемы неологии и русская неография: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – СПб., 1999. – 40 с.; Тарасова М.В. Семантические изменения английских заимствований в русском и немецком языках в условия глобализации: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Белгород, 2009. –19 с.

⁵Сичева В.А. Арабские и персидские лексические заимствования в гагаузском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М.: 1974. – 26 с.; Кенесбаева С.С. Фонотактические модели арабизмов в казахском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1987. – 28 с.; Овезов А. Персидские и арабские заимствования в современной туркменской поэзии: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Л., 1974. – 28 с.; Мирзоева Г. Английские заимствования в тюркских языках // Молодой вчений. Херсон. №12 (88) 2020. – С. 69-72.

⁶Абдуллаев Ф.А. Арабизмы в узбекском языке: Дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент: 1946. – 143 с.; Хамдамов Ж. Из истории русского языка в обогащение лексики узбекского языка (вторая половина XIX века): Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент: 1963. – 24 с.; Данияров Р.И. Заимствование русско-интернациональных личных имен узбекским языком: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1967. – 21 с.; Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Тошкент: Фан, 1985. – 200 б.; Ҳожиев А. Совет даврида ўзбек адабий тилининг таракқиёти. III жилдли. III жилд. Сўз ясаилиши ва лексика. – Тошкент: Фан, 1988. – 188 б.; Нишонов А.Х. Фонетико-морфологический и лексико-семантический анализ арабизмов в языке А.Навои: Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. – Тошкент, 1990. – 19 с.; Жуманиёзов О. Ўзбек тилидаги герман тиллари ўзлашмалари. Монография. – Тошкент: Фан, 1987. – 104 б.

собик Шўро даврида тадрижан давом этди. Шунингдек, мустақиллик йилларида Т.Раҳмонов, А.Тўрахожаева, У.Кўзиев, Ш.Жўраев, Н.Исакова, Э.Давлятова⁷ каби тилшуносларнинг ишлари алоҳида эътиборга лойиқ. Бундан ташқари, лексикадаги ўзлашма сўзларни тавсифлаш алоҳида мақсад қилинган қатор луғат⁸лар ҳам яратилди.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Мазкур иш Қарши давлат университетининг илмий-тадқиқот ишлари режаси доирасидаги “Ўзбек тилшунослигининг назарий ва амалий масалалари” мавзусидаги тадқиқот доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ўзбек тили мустақиллик даври ўзлашмаларининг генетик манбаларини аниқлаш, структур, семантик ва лексикографик хусусиятларини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

ўзбек тили лексикасида замонавий ўзлашмаларнинг ўрни ва лексик фондга таъсир қилувчи омилларни белгилаш;

неологизмлар ва уларнинг илмий талқини юзасидан тилшуносликда мавжуд назариялар талқини ва уларнинг барқарорлашувига боғлиқ жиҳатларни илмий асослаш;

бевосита ва билвосита сўз ўзлаштириш усулининг лексикада роль ўйновчи жиҳатини белгилаш;

ўзбек тилининг лексик таркиби статистикасини аниқлаш;

замонавий ўзлашмаларнинг семантик тараққиёти ва трансформацион даражаланишини илмий асослаш;

янги ўзлашмаларнинг лексикографик тавсифи муаммолари ва вазифаларини ёритиш;

синергетик жараёнда янги ўзлашма сўзлар лексемалашувининг ўзига хос имкониятларини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг объектини ўзбек тилининг мустақиллик даври ўзлашмалари, лексикага барқарорлашаётган неологизмлар ташкил этади.

Тадқиқотнинг предмети ўзбек тилидаги янги ўзлашмаларнинг эволюцияси, трансформацияси ва лексикографик тадқиқидан иборат.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда тавсифлаш, семантик, компонент, қиёсий-чоғиштира, тарихий-генетик ҳамда статистик таҳлил усулларидан фойдаланилди.

⁷ Раҳмонов Т.И. Ҳозирги ўзбек тилидаги арабча ўзлашма сўзлар семантик тузилишидаги ўзгаришлар: Филол. фан. номз. ... дисс. – Наманган, 1994. – 120 б.; Тўрахожаева А.Х. Мустақиллик шароитида ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти: Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2012. – С. 26; Кўзиев У.Я. Ўзбек тилидаги изоҳли луғатларда ўзлашма сўзлар тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. автореф. – Фарғона, 2018. – 44 б.; Исакова Н. Мустақиллик йилларида ўзбек тилига кириб келган хорижий сўзларнинг таркибий-мазмуний таҳлили (“Халқ сўзи” газетаси материаллари асосида): Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2021. – 143 б.; Давлятова Э. Мустақиллик даври ўзбек тилидаги ғарбий европа ўзлашмаларнинг маданиятлараро тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. автореф. – Термиз, 2021. – 58 б.

⁸ Усмонов О., Дониёров Р. Ўзбек тилидаги русча-интернационал ўзлаштира сўзлар изоҳли луғати. – Тошкент: Фан, 1965. – 581 б.; Hamrayeva Y. O‘zbek tilining o‘zlashma so‘zlar o‘quv izohli lug‘ati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 122 b.; Qurbonova M., Abjalova M., Axmedova N., To‘laboyeva R. O‘zbek tili o‘zlashma so‘zlarining urg‘uli lug‘ati. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 988 b.; Бектемиров Х., Холмедов Х., Содиков С. Ҳуқуқшуносликка оид ўзлашма терминлар. – Тошкент: Адолат, 1999. – 68 б.; Сулаймонова Н., Абузалова М. Ўзбек тилидаги арабий сўзлар имлоси. – Тошкент: Фан ва технология, 2008. – 132 б.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

замонавий ўзлашмалар феномени глобаллашув ва ахборот технологиялари омили таъсирига кўра бугунги кун дунё инновациялари неонеоминацияларининг ўзбек тилига тез ва осон қабул қилиш йўли сифатида шаклланаётгани исботланган;

глобаллашув жараёнида неологизмларнинг лексикада фаоллашуви неографик луғатларни яратишга ҳамда неологизмларнинг серияли луғатларини шакллантириб боришга эҳтиёж пайдо қилаётгани асосланган, нейм неологизмларнинг бизнес тилини яратувчи восита экани очиб берилган;

ўзбек тили лексикасининг генетик манбаларига статистик жиҳатдан аниқлик киритилиб, янги давр ўзлашмаларининг семантик жиҳатдан трансформацион даражаланиши манба тилидаги асос маъносини сақлай олиш имкониятига таяниши исботланган;

замонавий ўзлашмаларни умумий ва ўқув изоҳли луғатларга киритишда актуал лексикадаги ўрни аҳамиятли экани, бундай жараёнда кўпроқ тилнинг ички манба йўллари таяниш, зарур ўринларда калькалаш усулидан фойдаланиш муҳимлиги очиб берилган;

синергетик жараёнда янги ўзлашма birlikлар лексемалашуви уларнинг манба тил ассоциациясининг реципиент тилда шаклланиши учун имплицит (яширин) имконият яратиши далилланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

мустақиллик даври ўзлашмаларининг генетик манбалари, типик хусусиятлари, семантик эволюцияси ва трансформациясини тадқиқ этиш орқали чиқарилган илмий-назарий хулосалар сўз ўзлаштириш масалаларини ўрганувчи тадқиқотчилар учун муҳим манба бўлиб хизмат қилиши далилланган;

ўзбек тили янги ўзлашмаларининг умумий ва ўқув изоҳли луғатларда берилиши билан боғлиқ муаммо ва вазифалар очиб берилган;

лексикага барқарорлашаётган неологизмларнинг луғатини яратиш борасидаги назарий фикрлар шу соҳа изланишларида кўрсатма вазифасини бажариши асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги лингвистик таҳлил методологияси асосида шакллантирилгани, бирламчи илмий-услубий манбаларга таянилгани, ишончли ва самарали тавсифлаш, таснифлаш, компонент таҳлил, семантик, қиёсий-чоғиштира, тарихий-генетик ҳамда статистик таҳлил усулларида фойдаланилгани, назарий фикр ҳамда хулосаларнинг амалиётга татбиқ қилингани, олинган натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқлангани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти ўзбек тили янги давр ўзлашмаларининг тадрижий тараққиёти, ўзбек тили лексикологияси, семасиологияси, луғат тузиш назарияси, адабий тил лексик қатламининг генетик манбалари, неологизмларни ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти тилшунослик, хусусан, ўзлашмалар луғатини яратиш амалиёти, “Лексикография асослари”, “Ҳозирги

Ўзбек адабий тили”, “Ўзбек тили семасиологияси” фанларидан дарслик ҳамда ўқув қўлланмалар яратиш, тил маданиятини тарғиб этиш, оммавий ахборот воситаларида давлат тилини ривожлантиришга хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Дунё ҳамда ўзбек тилидаги замонавий ўзлашмаларни ўрганиш бўйича олинган натижалар асосида:

замонавий ўзлашмалар феномени глобаллашув ва ахборот технологиялари омили таъсирига кўра бугунги кун дунё инновациялари неономинацияларининг ўзбек тилига тез ва осон қабул қилиш йўли сифатида шаклланаётганига оид назарий фикрлар ҳамда фактик материаллардан 5120100 – Филология ва тилларни ўқитиш (ўзбек тили) бакалавриат таълим йўналиши учун мўлжалланган “Ҳозирги ўзбек тили” дарслигининг “Лексика, лексик-семантик сатҳ, лексикология ва лексикография” деб номланган қисмини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2018 йил 27 мартдаги 274-сон буйруғига мувофиқ 274-312 рақами асосида рўйхатга олинган). Натижада дарсликдаги янги ўзлашмалар талқинига оид маълумотлар назарий ва амалий жиҳатдан бойитиш имконини берган;

глобаллашув жараёнида неологизмларнинг лексикада фаоллашуви неографик луғатларни тузиш ва мунтазам равишда шакллантириб боришга эҳтиёж яратиши, нейм неологизмларнинг бизнес тилини яратувчи восита эканига оид хулосаларидан Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида бажарилган I-OT-2019-42 рақамли “Ўзбек ва инглиз тилларининг электрон (Инсон қиёфаси, феъл-атвори, табиат ва миллий тимсоллар тасвири) поэтик луғатини яратиш” номли инновацион лойиҳада фойдаланилган (Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг 2022 йил 28 июндаги 15-2157-сон маълумотномаси). Натижада лойиҳа доирасида банк-молия терминларининг кўп тилли луғатларини яратишда янги ўзлашмаларнинг семантик ва лексикографик хусусиятларини ёритишга доир янги илмий маълумотлар билан бойитиш имконини берган;

замонавий ўзлашмаларни умумий ва ўқув изоҳли луғатларга киритишда актуал лексикадаги ўрни аҳамиятли экани, бундай жараёнда кўпроқ тилнинг ички манба йўлларига таяниш, зарур ўринларда калькалаш усулидан фойдаланиш муҳимлиги очиб берилганига доир хулосаларидан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институтида бажарилган ФА-Ф1-Г003 рақамли “Ҳозирги қорақалпоқ тилида функционал сўз ясалиши” мавзусидаги, 2017-2020 йилларда бажарилган Ф3-2016-0908165532 рақамли “Қорақалпоқ тилининг янги алифбоси ва имло қоидаларига мувофиқ она тили ва адабиётини ривожлантириш методикаси” мавзусидаги фундаментал тадқиқот лойиҳасида белгиланган вазифаларни бажаришда фойдаланилган (Т.Н.Қори-Ниёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти Қорақалпоғистон филиалининг 2022 йил 22 июлдаги 167-1-сон маълумотномаси). Бунинг натижасида лойиҳа материаллари ўзлашмаларнинг

янги сўз ясаши билан боғлиқ хусусиятлари, уларнинг умумий ва изоҳли луғатларда берилишига оид янги илмий маълумотлар билан бойитиш имконини берган;

синергетик жараёнда янги ўзлашма бирликлар лексемалашуви уларнинг манба тил ассоциациясининг реципиент тилда шаклланиши учун имплицит (яширин) имконият яратиши далилланганига оид хулосаларидан Қашқадарё вилоят телерадиокомпаниясининг “Олтин воҳа” дастуридаги “Очиқ мулоқот” радиоэшиттиришининг сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган (Қашқадарё вилоят телерадиокомпаниясининг 2022 йил 23 июндаги 17-05/201-сон маълумотномаси). Натижада мазкур радиоэшиттириш учун тайёрланган материалларнинг мазмуни мукаммаллашган, илмий далилларга бой бўлиши таъминлаш имконини берган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Ушбу тадқиқот натижалари 6 та халқаро ва 4 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 1 та монография, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертацияларининг асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 13 та илмий мақола, жумладан, 2 таси хорижий журналда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, тўрт боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Ишнинг умумий ҳажми – 255 саҳифа.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги кўрсатилган, мақсад ва вазифалари берилган, объекти ва предмети тавсифланган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиқ берилган, жорийланиши, апробацияси, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби **“Замонавий ўзбек тили лексикасининг таракқиёт тенденциялари ва омиллари”** деб номланган. Бобнинг **“Глобаллашув жараёнида тиллар муносабати ҳамда лексик фондга таъсир этувчи омиллар”** деб номланган биринчи бўлимда сўнги йиллардаги глобаллашув шароити, бошқа соҳалар каби, тил феноменига ҳам ўзининг сезиларли таъсирини ўтказа бошлагани, бу жараёнда тилнинг хавфсизлиги, ривожланиш тенденциялари ва рақобатбардошлигини таъминлаш мақсадида тилшунослар томонидан ҳамда ҳукумат даражасида бажариладиган вазифалар белгилаб олинishi муҳимлигига эътибор қаратилган. Бундан ташқари, тилнинг лексик базасига таъсир ўтказаётган муҳим факторлар ҳам ўрганилган бўлиб, буларнинг барчаси таълим жараёни узлуксизлигида давлат тили ўқитилишини прагматик ва антропоцентрик мазмунда ташкил этиш, ёшларга сўз ўзлаштириш ва хорижий сўзларга бўлган муносабатнинг адекват

йўлларини тушунтириш масалалари талқинида устувор аҳамият касб этиши изоҳланган.

Сунъий интеллект, Интернет бошқарувида етакчилик қилаётган ва шу орқали ўз инновациялари номларини реципиент тилларга мунтазам равишда сингдириб бораётган нуфузли тилларнинг таъсири қисқа вақт ичида катта ҳажмдаги ўзлашмалар кўламини ҳосил қилди. Бундай конъюнктура учун тилларнинг ўзаро алоқаси, ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, савдо-сотиқ, маданий алоқа, миграция, урбанизация, фан-техниканинг ривожланиши, Интернет дискурси, рақамли медиа ва ижтимоий тармоқ кабилар кучли таъсир воситалар ҳисобланади. Айни пайтда бундай омиллар лексикасига жиддий таъсир ўтказувчи аҳамиятга эга.

Бобнинг **“Сўз ўзлашишининг ўрганилиш тарихи: муаммо ва вазифалар”** деб номланган иккинчи бўлими алоҳида аҳамиятга эга. Жаҳон тилшунослигида ўзлашма сўзларнинг ўрганилиши И.А.Бодуэн де Куртене, В.Бетц, У.Вайнрайх, Л.П.Ефремов, Н.С.Авилова, Э.Хауген, Б.Н.Забавников, В.В.Виноградов, Г.Г.Тимофеева каби тилшуносларнинг ишлари билан боғлиқ. Ўзлашмалар ҳақидаги дастлабки фикрлар узоқ даврларга бориб тақалади. Жумладан, Платоннинг “Кратил ёки исмларнинг тўғрилиги ҳақида”⁹ ги диалогда ҳам сўз ўзлаштириш ҳақида маълумотлар мавжуд.

Рус тилида эса бу мавзу тарихи ҳақида тугал фикр-мулоҳазаларни Л.П.Ефремовнинг номзодлик диссертациясида учратиш мумкин. У сўз ўзлаштиришнинг асосий белгиларини таҳлил қилган, сўз ўзлаштириш ва калькалаш ҳодисаларини фарқлашга уринган тадқиқотчи ҳисобланади¹⁰. Ўтган асрнинг 60-йиллардаги тадқиқотларида “сўз ўзлаштириш”, “ўзлашма” терминларининг ишлатилиши ўзига хос паллага кирди. Бу билан боғлиқ масалалар Л.П.Крисин¹¹, А.В.Шчерба¹², В.М.Аристова¹³ нинг илмий тадқиқотларида ҳам таҳлилга тортилган.

Турли олимларнинг ўзлашмалар мавзусида олиб борилган узоқ йиллик тадқиқотлари А.Казкеновнинг “Ўзлашма сўз онтологияси” номли монографиясида жамланиб ўрганилди. Унда сўз ўзлаштириш жараёнининг ривожланиш тарихи кўрсатиб берилди ва хронологик тартибда даврлаштирилди¹⁴.

Туркий тилшуносликда ҳам ўзлашма сўзларнинг ўрганилиши узоқ тарихга эга. Жумладан, Маҳмуд Кошғарий “...тилда мавжуд сўзлар ўрнида бошқа тил сўзини кўллашни зарарли деб ҳисоблайди”¹⁵. “Шажараи тарокима” асарида эса “...биздин бурун туркий тарих айтқанлар. Арабий лафзларини ... ва форсийни ҳам кўшуб турурлар, ... ўзларининг хуналарин ва устодлиқларини халқга маълум қилмақ учун”¹⁶, дея таъкидланади.

⁹ Античные теории языка и стиля (антология текстов) / Под ред. О.М. Фрейденберг. – СПб.: Алетея, 1996. – С. 49.

¹⁰ Ефремов Л.П. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1959. – С. 18.

¹¹ Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука. 1968. – С. 39.

¹² Щерба Л.В. О понятии смешения языков // Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т. 1. – Л., 1958. – С. 44.

¹³ Аристова В.М. О лексических заимствованиях из английского языка в русский язык в XVII-XVIII вв. – М.: Высшая школа. – 1978. – С. 58.

¹⁴ Казкенова А.К. Онтология заимствованного слова. – М.: Флинта, 2013. – С. 9.

¹⁵ Турсунов У., Ўринбоев Б. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1982. – Б. 36.

¹⁶ Баходирхон А. Шажарайи тарокима (Нашрга тайёрловчи Қ.Маҳмудов). – Тошкент: Чўлпон, 1995. – Б. 37.

Ўтган асрнинг 40-йилларига келиб ўзлашмалар масаласи ўзбек тилшунослигининг ўзига хос илмий муаммоси сифатида тадқиқ этила бошланди. Хусусан, арабча, форс-тожикча, русча ва бошқа тиллар кесимида Ф.Абдуллаев, Т.И.Раҳмонов, Б.Эшонкулов, Ж.Ҳамдамов, И.Асфандиёров, Э.Бегматов, А.Ҳожиёв кабиларнинг ишларида тадрижий равишда тадқиқ этилди.

Ўзлашма сўзлар луғат сифатида илк бор О.Усмоновнинг “Қисқача интернационал сўзлар луғати” (1959), кейинчалик О.Усмонов, Р.Дониёровлар ҳаммуаллифлигидаги “Ўзбек тилидаги русча-интернационал ўзлаштира сўзлар изоҳли луғати” (1965), Ё.Ҳамраеванинг “Ўзбек тилининг ўзлашма сўзлар ўқув изоҳли луғати” (2007), М.Қурбонова, М.Абжалова, Н.Ахмедова, Р.Тўлабоеваларнинг “Ўзбек тили ўзлашма сўзларининг урғули луғати” (2021) кабиларда жамланиб нашр этилди. Э.Бегматовнинг “Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари”, А.Ҳожиёвнинг “Совет даврида ўзбек адабий тилининг тараққиёти” (3-жилд) асарларида ўзлашма сўзлар тадқиқига кенг ўрин ажратилди. Шу билан биргаликда, Д.Ҳасанова, А.Тўрахожаева, У.Қўзиев, Ш.Жўраев, А.Худойкулов, Н.Исакова, Э.Давлятова, С.Рузметов кабиларнинг тадқиқотлари бевосита ёки билвосита ҳолда мустақиллик даври ўзлашмаларини ўрганишга қаратилгани билан аҳамиятли ҳисобланади. Истиқлолдан сўнг европа тилларидан тўғридан-тўғри сўз олиш жараёни жадаллашди. Бу ўзлашмалар кўпроқ инглизча сўзлар мисолида намоён бўляпти. Шундай бўлса-да, “Ўзбек тилидаги хорижий ўзлашмаларнинг меъёри ва миллийлиги масаласи маънавий-маданий соҳалар доирасида фавқулодда аҳамиятга молик эканлигини ҳамиша ёдда тутиш лозим”¹⁷.

Тадқиқотчиларнинг ишларига умумий жиҳатдан ёндашиб айтиш мумкинки, сўз ўзлаштириш билан боғлиқ муаммоларнинг замирида лексикага кўпроқ калькалаш усули асосида сўз қабул қилиш, имкони топилмаганда тилнинг ўзига хос табиати асосида ўзлаштириш йўли устувор саналади.

Бобнинг учинчи бўлими **“Ҳозирги ўзбек адабий тили лексик қатламининг генетик манбалари”** деб номланган. Ўзбек тили лексикаси генетик манбаларига кўра ўз ва ўзлашма қатлам сўзларидан иборат. “Ўзбек тили изоҳли луғати”¹⁸нинг 2020 йил нашридаги жами сўзликлар сони 32549 та бўлиб, ўз қатлам 20437, ўзлашма қатлам эса 12112 лексемадан иборат. Луғатда 29 манба тил бирликлари асосида шаклланган ўзлаштирмалар лексикага тўғридан-тўғри ёки восита тил орқали ўзлашган.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да 3549 та форсча, 3473 та арабча сўз изоҳланган. Форсча сўзларнинг ўзбек тили луғат бойлигига кириб келиш даври арабча сўзларга қараганда илгарироқ бўлиб, кўпчилиги халқ турмуш тарзи билан боғлиқ кундалик мулоқот сўзларига айланиб улгурган. Арабча ўзлашмаларнинг салмоқли қисми таълим-тарбия ва маданий-маърифий мазмундаги бирликлардир. Лексикадаги арабча сўзларнинг бошқаларидан фарқли хусусияти уларда барқарорлашган “алгоритмик” тузилишнинг мавжудлигидир. Айниқса, уларнинг манба тил жиҳатидан кўпроқ уч

¹⁷ Маҳмудов Н. Ўзбек тилида ўзлашма сўзлар: меъёр ва миллийлик // Ўзбек тили ва адабиёти. 2010. 6-сон. – Б. 8.

¹⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилдли. – Тошкент: Ўзбекистон нашриёти, 2020.

ундошдан иборат бўлиши ҳисобга олинса, муайян қолиплар мунтазамлигида арабча асосдош ўзлашмалар ассоциацияси пайдо бўлади: *нур, анвар, тановар, мунаввар*. Бу эса лексикографияда **арабча генетик асосли ўзлашма сўзлар луғатини** тузиш мумкинлигини асослайди. Арабча асосдош сўзларнинг семантик алоқаси муайян парадигма сифатида кузатилганда яққол сезилади.

Академик А.Ҳожиёв собиқ совет даври ўзбек адабий тилининг таракқиёти билан боғлиқ ҳодисаларга баҳо берар экан, “семантик калькалаш йўли билан янги маъно ҳосил бўлиши янги маъно ҳосил қилишнинг энг асосий йўли ҳисобланади”, – дея таъкидлайди¹⁹. Э.Бегматов ўзбек тили лексикасининг *ўз база, ўзга база, калькалаш базаси*²⁰ каби уч луғавий базага таянишини, шунга кўра ўзбек тили луғат бойлигидаги сўзларни ўз қатлам сўзлар, ўзлашма қатлам сўзлар ва лексик калькалар каби секторга бўлиш ўринлилигини ёзади. Кейинги давр манбаларида ҳам айнан шундай ёндашув оммалашгани кузатилади.

XX асрнинг охирларидан бошлаб нафақат ўзбек тилига, балки собиқ иттифоқ таркибидаги туркий тилларга сўз ўзлаштиришда ҳам рус тилининг воситачилик роли пассивлашиб, тўғридан-тўғри сўз ўзлаштириш жараёни фаоллашди²¹. Шунга мувофиқ глобаллашув шароитидаги виртуал макон таъсирида инглизча сўзлар билан “тўйинган” Интернет феномени мотивловчи омил вазифасини бажаряпти.

Бобнинг тўртинчи бўлими **“Ўзлашма неологизмлар замонавий тилшуносликнинг ўрганиш объекти сифатида”** деб номланган. Обьектив борликдаги янги нарса-ҳодиса, яъни референт кишилиқ онгида акс этар экан, пайдо бўлган тушунча фонетик жиҳатдан шаклланиб, маъно ҳосил қилади ва сўз мақомига эга бўлади. Янги сўз – неологизм ҳисобланса-да, лексикада мустақкам ўрин олган тил бирлиги эмас. У тилнинг захира бойлигидан ўрин олиши учун маълум муддат давомида лисонийлашиш босқичида бўлади. Бундай тадрижийлик жараёни янгилик бўёғининг йўқолишигача бардавом бўлади. Дастлаб янги ўйлаб топилган ёки кашф этилган сўз **протологизм**, матбуот, веб-сайт, китобларда пайдо бўлиш, нашр этилиш давридаги сўз **прелогизм**, оммага ёйилган, кишиларнинг онгида умумий тушунча сифатида шаклланган сўз **неологизм**²² саналади. Бироқ барча янги бирликлар ҳам бу босқичларни тўла-тўқис босиб ўтиб, лексикада муқимлаша олмайди. Айрим мутахассисларнинг фикрича, тилшуносликда лексик инновацияларни аниқлашнинг мукамал мезони ишлаб чиқилмаган. Бу ҳолат неологизмларни лексикага саралаш имкониятини тўғри белгилаш учун луғат тузувчи ва тадқиқотчилар орасида турлича ва зиддиятли ёндашувлар юзага келишига сабаб бўляпти²³.

¹⁹ Ҳожиёв А. Совет даврида ўзбек адабий тилининг таракқиёти. III жилд. III жилд. Сўз ясалиши ва лексика. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 172.

²⁰ Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари, – Тошкент: Фан, 1985. – Б. 103.

²¹ Мирзоева Г. Английские заимствования в тюркских языках // Молодой ученый. Херсон. №12 (88) 2020. – С. 71.

²² Patrizia A. Lexical Innovation in World Englishes: Cross-fertilization and Evolving Paradigms. – London: Routledge, 2018. – P. 59.

²³ Smyk-Bhattacharjee D. Lexical Innovation on the Internet – neologisms in blogs: – Diss. Doctor of Philosophy. – Zurich, 2009. – P. 222.

Неологизмларни ўрганадиган соҳа **неология**, луғат сифатида жамлаш ишлари билан шуғулланувчи соҳа эса **неография**²⁴ номи билан шаклланыпти. Рус тилида мазкур мавзу борасида қилинган ишлар таҳлилида **неологизм** термини дастлаб **янги сўз**, кейинчалик эса янги шаклдаги **турғун бирикма**, **эркин бирикма** ва **калькалаб олинган бирликлар**ни ҳам атай бошлади. Кейинги тадқиқотларда уларни фарқлашга уринишлар натижасида вариантдош терминлар пайдо бўлди ва уларни тартибга солиш ва унификация қилиш²⁵ муаммоси юзага келди.

XX аср бошларида ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришлар ўлароқ сўз ўзлаштириш жараёни жадаллашди ва тилга эътиборли жаҳид зиёлилар эса бунга ўз вақтида фаол муносабатда бўлди. Жумладан, Элбек томонидан матбуотда 550 та туркий сўз ўз муқобиллари билан бирга эълон қилинди²⁶. Бундан кўзланган мақсад араб, форс ва рус тилларидан кириб келган ўзлашма сўз, терминларга адекват ўзбекча муқобил топиш эди²⁷. А.Фитрат ҳам бошқа тиллардан сўз олиш услубнинг софлигига зарар беришини эътироф этди²⁸. Мавзу ҳақидаги янгича илмий қарашлар яратилган ўқув адабиётларида ҳам акс этиб борди. Ўзбек тилида неологизмларни илмий планда ўрганиш асосан XX асрнинг 60-йилларидан бошланди. Кейинги даврларда мавзу билан алоқадор мақола, диссертациялар кўзга ташланса-да, ўзбек тилшунослигида бевосита неологизмлар масаласини ўрганишга бағишланган махсус илмий тадқиқот иши яратилмади.

Диссертациянинг “**Ўзбек тилидаги замонавий ўзлашмаларнинг типик турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари**” деб номланган иккинчи бобининг биринчи бўлими “**Термин неологизмлар ўзлаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари**”га бағишланган. Ҳозирги термин неологизмларнинг аксарияти, асосан, объектив борлиқда пайдо бўлаётган янги референтлар билан боғлиқ бўлиб, шаклланаётган соҳа майдонини тўлдираётган – кумулятив вазифа бажараётган бирликлардир.

Е.А.Юхмина инглизча компьютер терминларининг рус тили лексикасига адаптациясини ўрганар экан, уларни *график*, *фонетик*, *семантик* ёки *ясамалик* хусусияти талқинида текширади. Орфографик жиҳатдан эса ўзлашмалар лексикага график қайта шакллантирилган (*frame* – *фрейм*) ёки график қайта шакллантиришсиз (Windows XP) ҳолда ўзлаштирилаётгани таҳлил этилади²⁹.

Д.Саидқодированинг тадқиқотида ўзбек тили интернет терминологиясининг 54 фоизини ўзлашмалар ташкил этиши аниқланган. Шунингдек, у ўзлашма терминларнинг ўзбекча муқобили билан берилишини *тезкор хотира* – *main memory*, *тармоқ чоки* – *network wearing*, *электрон арава*ча – *shopping cart*

²⁴ Попова Т.В. Русская неология и неография. – Екатеринбург: ГОУВПО УГТУ-УПИ, 2005. – С. 11.

²⁵ Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. – М.: Златоуст, 1994. – С. 170.

²⁶ Бобомуродова Ш. Ўзбек тилшунослиги ривожига Элбекнинг роли: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент: 2002. – Б. 15.

²⁷ Бобомуродова Ш. Ўша асар. – Б. 15.

²⁸ Фитрат А. Танланган асарлар. V жилдди. IV жилд: дарслик ва ўқув қўлланмалари, илмий мақола ва тадқиқотлар. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б. 47.

²⁹ Юхмина Е.А. Адаптация англоязычных компьютерных терминов к лексической системе русского языка: Дисс. ... канд. филол. наук. – Челябинск: 2009. – С. 11.

program мисоллари асосида кўрсатган³⁰. Албатта, ўзлашма терминларни ўз тил захира бойлигидан фойдаланган ҳолда яратиш тил равнаки учун истиқболли йўл сифатида қаралади.

Асли инглизча сўз ҳисобланган *аутентификация* термини ўзбек тилига рус тили орқали ўзлаштирилган. Унинг график ва фонетик жиҳати асл манба тилдаги шаклидан узоқлашиб, рус тили хусусиятлари асосида қайта ифода топган. Ахборот технологиялари соҳасига доир кўплаб терминларда ҳам шунга ўхшаш русча шаклланишларнинг тажаллилари учрайди. Бу ҳолат айнан дунё миқёсида байналмилаллашаётган инглизча сўзлар билан боғлиқ экан, терминология ва уни стандартлаштириш тамойилларига ҳам номувофиқлиги ўртага чиқади. Бизнингча, бу каби терминларни русча шаклини ўзлаштиришдан кўра тўла калькалаш усули асосида қабул қилиш тўғри бўлади. Мазкур термин инглизча *authentication*, туркча *kimlik doğrulama* (шахсни текшириш), арабча *تصديق* (тасдиқлов) каби муқобилларига эга. Ҳатто инглиз тилига бевосита қариндош европа тиллари доирасида ҳам бу сўзнинг ярим калькалашлар асосида қабул қилинган вариантлари учрайди. *Идентификация* терминидан фарқли ўлароқ *аутентификация*нинг замирида “шахсни тасдиқлаш” тушунчаси ётар экан, тасдиқланадиган шахс маъносида **тасдиқшахс** терминини муқобил вариант сифатида истеъмолга киритиш мумкин.

Бундан ташқари, нутқда фаол ишлатилаётган *веб-хостинг*, *виртуал хостинг*, *бирмунча юмшоқ хэндовер*, *хакер* терминларини ўзлаштиришда ҳам ўзбек тилининг фонетик ва стилистик хусусиятлари ҳисобга олинмаган. Рус тилига қараганда фонетик имконияти кенг бўлган ўзбек тилида инглизча сўзларни аслиятга мос ёки яқин товушлар асосида ўзлаштириш имкони мавжуд.

Бобнинг иккинчи бўлими **“Нейм неологизмлар бизнес тилини яратувчи восита сифатида”** деб номланган. Мустақиллик йилларида апеллятив лексика билан бир қаторда ономастик лексикада ҳам сезиларли ўзгаришлар бўлди. Бу бир томондан хорижий тил неймларининг луғат бойлигимизга ўзлаштирилиши билан алоқадор бўлса, бошқа томондан лексикадаги захира сўзларнинг нейм даражасига олиб чиқилиши билан боғлиқдир.

Нейминг термини XIX аср охирларида муомалага кирди ва маркетинг соҳасидаги номлаш жараёни маъносида ишлатила бошланди. *Нейм* эса бу жараёндаги объект, муассаса, маҳсулот ва уларнинг брендига нисбатан кўйилган ном тушунчасини олди. Сўнгги пайтларда *нейминг* фаолияти исм танлаш санъати³¹ даражасига кўтарилди. Д.Лутфуллаева ва М.Сапарниязовалар унга шаклланиб келаётган соҳа сифатида қарайди ва истиқболли йўналишлари ҳақида ўз муносабатларини билдирадилар³². Нейминг фаолияти кўпроқ амалий характер касб этса-да, назарий жиҳатдан брендлаш ҳақидаги фандир. Унинг функцияси тилшунослик нуктаи назаридан бошқарилади, номинация жараёни натижаси эса, асосан, маркетинг учун хизмат қилади.

³⁰ Саидқодирова Д. Инглиз ва ўзбек тилларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – Б. 15.

³¹ Елистратов В.С., Пименов П.А. Нейминг: искусство называть. – М.: Омега-Л, 2014. – С. 4.

³² Лутфуллаева Д., Сапарниязова М. Нейминг: тилда ном яратиш технологияси // Ўзбекистонда хорижий тиллар. – 2020. 6-сон (35). – С. 8.

Маркетингда бу жараён турфа маданиятли номлаш моделларига таяниб иш тутади. Бироқ бунда давлат тилининг миллий манфаатлари устуворлик касб этиши лозим. В.Кожанова неймларни таҳлил этар экан, "... Сўз ташиётган маълумотлар бир неча даражада: ментал ва эмоционал, онгли ва онгсиз ҳолатда яратилади³³", – дея таъкидлайди.

Нейминг мураккаб вазифага эга фаолият, миллий манфаат устувор нейм ижод этиш эса тил учун муҳим ҳодиса ҳисобланади. **"UstaTop"** (қурилиш агентлиги) нейм неологизми ижтимоий тармоқларда пайдо бўлган ва ёйилган номдир. Унда миллийлик, оригиналлик ва замонавийлик хусусияти мавжуд. **Миллийлиги** шундаки, нейм таркибидаги *уста* ва *топ(моқ)* лексемалари халқнинг умумистеъмол сўзлари доирасидан танлаб олинган. *Уста* сўзи генетик жиҳатдан форсча бўлса ҳам, бугунги кунда асл туркий тил сўзи сингари тилимизга сингишиб кетган ва осон тушунилади: *ustatop* – *моҳир устани топ*. **Оригиналлиги** эса қўшма сўзнинг иккинчи аъзоси инглизча сўз (*top* – *энг юқори*) маъносига ҳам талқин қилиниши мумкин: *ustatop* – *энг маиҳур уста*. **Замонавийлиги** нейминг жараёнида инглизча бўлса ҳам, ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари учун таниш ва айтишга осон (*top*) сўздан фойдаланилгани билан характерланади. Муҳими, бунда халқ тилидаги (*уста*) калима янги ўзлашма (*top*) сўз билан деривация ҳосил қилган. Маркетинг соҳасидаги нейминг жараёни учун айнан мана шундай неймлар каби тилимизга янги инновацияларни олиб кириш вазифа сифатида қўйилиши керак.

Неймлар орасида фаол қўлланаётган *"Havas"*, *"Nursof"*, *"Baraka market"* (савдо маскани), *"Шифо Нур"*, *"Чаши Гавҳар"*, *"Шифо Нур Кўз"* (шифо маскани), *"Ravon"* (автомобиль номи) кабиларнинг тилимиз миллий табиатига мувофиқлиги сезилиб туради. Айниқса, *"Ecobozor"*, *"Яшил Бозор"*, *"Korzinka"* нейм неологизмлари жарангдорлиги, образлилиги, айтилиш жиҳатдан қулайлиги ва инновацион номга эгаллиги билан ҳам миждозларни ўзига жалб қила олади.

Smart (ақлли), *"Bob's red mill"* (Бобнинг қизил мегирмони), *"Viko"* (эпоним ёки компания номи) каби неймларни танлашда моҳиятдан узоқлашиш ҳолатлари бор. *"City market"*, *"Life market"*, *"Foods market"* неймлари манба тил эгалари учунгина муносиб номдир. Улар ўз манба тилида қанчалик жарангдор бўлмасин, танланган ном ҳам, унинг белги ёки ҳолатини ифодаловчи бирлик ҳам реципиент халқнинг когнитив тафаккуридан узоқда қолаверади. Бундан ташқари, маъносини махсус луғатлар орқалигига аниқлаш мумкин, бироқ танлашдан кўзланган мақсад мавҳум қолаётган *"Andalus"* (ўрта асрларда Испанияга араблар томонидан берилган ном), *"Carrefour"* (французча *чорраҳа*), *"F-market"* каби нейм неологизмлар ҳам учрайди.

Бобнинг учинчи бўлими **"Атама неологизмлар ўзлашишининг ўзига хос хусусиятлари"** деб номланган. Лексикада терминлар ва касб-хунар сўзларидан силжиб, истеъмол доираси чегараланмаган сўзлар қаторида ишлатилаётган бирликлар ҳам мавжудки, бундай янги сўзларни атама

³³Кожанова В.Ю. Лингвистические основы наименований брендов (на примере английского и русского языков): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Краснодар, 2007. – С. 13.

неологизм номи остида ўрганиш мумкин. Аниқроқ айтганда, атама неологизмларнинг асосий манбаси актуал лексикага алоқадор бўлади.

Атама неологизмлар ўзбек тилида, айниқса, замонавий тезпишар таомлар номи, маиший техника жиҳозлари номи ва бошқа луғавий-мавзувий гуруҳлар сифатида шаклланыпти. Ўзлашаётган манба тил сўзлари кўпроқ инглизча бўлса ҳам, айримларининг ўзбек тили луғат бойлигига рус тили воситачилигида кириб келаётгани кузатилади. Шунингдек, калькалаш усули билан яратилаётган ўзлаштиришлар ҳам учрайди. Сўнгги йиллар ичида муайян микросистема сифатида шаклланиб улгурган, бироқ хануз ўзбекча луғатлардан ўрин олмаган замонавий таом номлари тадқиқотчилар томонидан алоҳида ва махсус ўрганишни талаб этади.

Фастфуд (*fast food* инглизча *тезпишар таом*) замонавий тезпишар таомларнинг умумий номи бўлиб, жинс-тур муносабати асосида ички бўлинишларга эга. Ҳозирги пайтда *сэндвич, чикен, лонг чикен, бургер, пицца, хот-дог, наггетс, хачапури, картошка фри* каби кўплаб таом номлари халқ тилида фаол қўлланыпти.

Хот-дог сўзи ҳам рус тили орқали ўзлашган сўз ҳисобланади. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да мазкур сўз мавжуд эмас, 2013 йил нашридаги лотин алифбосига асосланган “O‘zbek tilining imlo lug‘ati”да эса русча график шаклда (*hot-dog*³⁴) акс этди. Бу шакл ўзбек тили орфографияси учун қулай эмас. Негаки, унинг инглизча (*hot dog*; баъзан *hotdog*) имлосида чизикча иштирок этмайди. Рус тилидан фаркли ўлароқ, ўзбек тилида бўғиз товушининг мавжудлиги манба (инглиз) тилдаги бу каби сўзлар фонетик ва график хусусиятларининг тилимизда кенгроқ ифодаланиш имконини беради. Қисқача айтганда, ўзлашмани *хотдог/hotdog* кўринишида луғатларга киритиш унинг манба тилдаги график шакли билан бир хилликни таъминлайди. Асли русча бўлмаган сўзларнинг шу тил орқали ўзбек тили лексикасига ўзлаштирилиши орфографияда айрим муаммоларни келтириб чиқармоқда. Бундан ташқари, ксенизм сифатида ёйилаётган *pizza, boutique, cheeseburger, chickenburger* график шакллариининг бугунги кун имло амалиётига салбий таъсири ҳам сезиляпти. Яна кўплаб таом номлари ҳам ўзбек тилига рус тилининг фонетик, орфографик ёки орфоэпик қоидалари асосида муқимлашмоқда. Бу каби сўзларни ўзбек тили табиатига мувофиқ калькалаш, содда шаклда имлосини белгилаш асосида луғатларга киритиш зарур бўлади.

Атама неологизмлар орасида туркча *пахлава* (усмонли туркча *باقلوا*), грузинча *хачапури* (*хатчо пури* – *пишлоқли нон*) каби таом номлари ҳам учрайди. *Пахлава* сўзи рус тили орқали ўзлашгани сабабли ҳам ўзининг аслиятидаги шаклидан узоқлашган. Унинг турк тилидаги (*baklava*) график шакли инглиз, француз ва қатор европа тилларида ҳам кенг тарқалган.

Таассуфки, XX аср бошларидан XX аср ниҳоясигача бўлган давр оралиғидаги сўз ўзлаштириш жараёнида рус тилининг эталон тил сифатида кучли шакллантирилгани, синчков назорат остида ўзбек тили сатҳлари кескин ўзгаришга учрагани оғрикли нуқта сифатида ҳис қилиниши керак. Тилшунос олим Ғ.Зикриллаев тўғри таъкидлаганидек, “Жамиятнинг талаби

³⁴Madvaliyev A., Begmatov E. O‘zbek tilining imlo lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – B. 453.

мустамлака халқларни руслаштириш бўлиб уларнинг тилини рус тилига яқинлаштириш эди. ... Луғавий олинмалар икки тиллилик шароитида тилларни, шунингдек, халқларни яқинлаштириш воситаларидан бири бўлади деб рус тилидан сўз олиш тарғиб қилинди”³⁵.

Н.Исакова мустақиллик йилларида ўзбек тилига кирган хорижий сўзларни “Халқ сўзи” газетаси мисолида ўрганган. Унинг хронологик-статистик таҳлилида ўзлашмалар 1991-1996 йилги нашрларда 5 фоиз, 1997-2015 йилги нашрларда 45 фоиз, 2016-2018 йил нашрларда 55 фоиз³⁶ учраши аниқланган.

Диссертациянинг “**Ўзбек тилидаги замонавий ўзлашмалар семантикаси ва трансформацияси**” деб номланган учинчи бобининг биринчи бўлими “**Янги давр ўзлашмаларининг семантик таракқиёти**”га бағишланган. Н.Трифенова рус тилидаги иқтисодиёт соҳасига оид инглизча ўзлашмаларнинг семантик хусусиятларини статистик жиҳатдан ўрганган. Олима аксарият ҳолларда манба тил сўзларидаги маъно ҳажмининг реципиент тилда ўзгаришсиз қолгани, торайгани, шунингдек, фақат муайян қисмининггина маъноси кенгайганини эътироф этади. Статистик маълумотларда манба тилдаги маъноларни сақлаб қолган ўзлашмалар 47 фоиз, маъноси кенгайган ўзлашмалар 46 фоиз, маъноси торайган ўзлашмалар эса 7 фоиз³⁷ ни ташкил этган.

Ўзбек тилшунослигида Т.Раҳмоновнинг “Ҳозирги ўзбек тилидаги арабча ўзлашма сўзларнинг семантик тузилишидаги ўзгаришлар” номли диссертацияси арабизмларни алоҳида майдон сифатида ажратиш, уларнинг семантик таракқиётини аниқлаш мақсад қилингани³⁸ билан аҳамиятлидир.

Ўзлашма сўзларнинг семантик тузилиши мураккаб бўлиб, улар кенгайиш, торайиш каби ҳодисалар негизида таракқий этади. Албатта, булар тилнинг стихияли ўзгаришларига асосланади ва луғавий маънонинг сифат ва миқдор жиҳатлари билан боғлиқ ҳолда шаклланади. Шунга кўра ўзлашма сўзларнинг семантик тузилишидаги ўзгаришларни янгиланадиган изоҳли луғатларда мунтазам акс эттириб бориш учун эҳтиёж мавжуд.

Дрон сўзи ўзбек тилидаги мавжуд луғатларда учрамаса-да, халқ сўзлашув тилида фаоллашган ўзлашмалар қаторига киради. Лексема референтининг пайдо бўлиши ўзбек тилидан фойдаланувчилар учун ҳам, бошқа кўплаб тил эгалари учун ҳам узоқ даврларга бориб тақалмайди. Унинг манба тил луғатларида кўпроқ тўрт маъноси кўрсатилган: 1) бир маромдаги паст овоз, ғўнғиллаш; 2) ердан бошқариладиган, хусусан, нишонда турган объектни зарарсизлантириш ёки кузатув жараёни учун фойдаланиладиган учувчисиз учиш аппарати; 3) эркак ари; 4) текинхўр одам³⁹. Тилимиздаги *дрон* сўзи орқали ҳосил қилинадиган тушунча лексеманинг иккинчи маъноси асосида шаклланган. Унинг юзага келишига омил бўлган референт сифатида “эркак ари” денотатининг асос қилиб олиниши мантиқан тўғри бўлади. *Дрон*

³⁵Зикриллаев Ғ. Руҳ ва тил. – Тошкент: Фан, 2018. – Б. 24.

³⁶Исакова Н. Мустақиллик йилларида ўзбек тилига кириб келган хорижий сўзларнинг таркибий-мазмуний таҳлили (“Халқ сўзи” газетаси материаллари асосида): Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2020. – Б. 75.

³⁷Трифенова Н.С. Модификация значений при заимствовании экономической лексики из английского языка в русский // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2017. – №11-3 (77). – С. 168.

³⁸Раҳмонов Т. Ҳозирги ўзбек тилидаги арабча ўзлашма сўзлар семантик тузилишидаги ўзгаришлар: Филол. фан. номз. ... дисс. – Наманган: 1994. – Б. 8.

³⁹<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/drone>

лексемаси ўзлашар экан, унинг луғавий маъно миқдори жиҳатидан торайиши кўринса-да, сифат жиҳатидан кенгайгани сезилади. Лексеманинг манба тилдаги бошқа маъноларини ўзлаштиришга эса эҳтиёж йўқ. Улар ўзбек тилининг луғат бойлигида ўзининг алоҳида шакл ва мазмунига эга. Ҳозирда ўзлашманинг нафақат мудофаа саноати, балки қишлоқ хўжалиги, ўрмон хўжалиги, темир йўл, маданият ва бошқа соҳалар доирасида ҳам ишлатилишини биргина маъно ҳажмининг сифат жиҳатидан кенгайиши талқинида қабул қилиш мумкин. Шунга кўра денотатни биргина соҳа билан чегаралаб қўйиш тўғри эмас. Ўзбек тили луғатларида лексема “вазифасига кўра турли соҳаларда фойдаланишга мўлжалланган, автоматик ёки масофадан бошқариладиган кичик ҳажмдаги учувчисиз учуш аппарати” семемаси билан кўрсатилиши керак.

Кейинги даврда пайдо бўлган ўзлашмалардаги семантик ўзгаришлар таҳлиллардаги кўплаб сўзлар мисолида аниқ кўринади. Хусусан, *колумнист*, *саммит*, *хаки*, *тьютор* кабиларнинг манба тилдаги маъноси торайган бўлса, *хакер* лексемасининг ифода семаси бўртган, луғатдаги ҳосила маъно сифатидаги иккинчи маъно бош маъно даражасида шаклланган.

Диссертация учинчи бобининг иккинчи бўлими “**Янги давр ўзлашмаларида семантик трансформация**” деб номланади. Изоҳли луғатдаги истиқлол даври ўзлашмаларининг маъновий тараққиёти бир хил кечаётгани йўқ. Улар ўз имкониятларидан келиб чиқиб, семантик эволюциянинг турли даража ва босқичларида шаклланиб борапти. Айримлари аллақачон кўп маъноли сўз сифатида ўз тасдиғини топган бўлса, баъзилари эса кишилиқ онгида янги тушунча ҳосил қилиб, семантик қайта шаклланиш арафасида, аниқроғи, моносемантик босқичдан полисемантик поғонага томон ҳаракатланаётган бирликлардир. Масалан, изоҳли луғатда *презентация*, *файл*, *пейжер*, *пейжинг* каби сўзлар моносемантик, *аут*, *дисконт*, *колорит*, *овал*, *репетитор*, *хакер*, *хаки*, *холл* каби ўзлашмалар эса полисемантик хусусиятга эга. Нутқда фаол бўлган *видеоролик*, *дрон*, *бестселлер*, *букмейкер* каби кўплаб ўзлашма сўзлар учрайдики, уларнинг изоҳли луғатлардан жой олиши, семантик жиҳатдан муносиб тавсифлаш долзарб бўлиб турибди.

Лексикада ўзлашмаларнинг семантик трансформацияси масаласи мустақилликкача ва мустақилликдан кейин яратилган изоҳли луғатлардаги бирликлар қиёсида ойдинлашади. Қиёслашлар натижаси ўзлашмаларнинг ном кўчиш усуллари, асосан, метафора асосида юз беришини кўрсатади. Ҳосила маъно тараққиётини *аккредитив*, *гравюра*, *диск* каби сўзлар таҳлилида ҳам кузатиш мумкин.

Ўзлашмаларнинг хусусиятларидан яна бири уларнинг гуруҳ-гуруҳ ёки муайян система – бутунлик доирасида лексикадан ўрин олиши. Тизим таркибидаги биргина сўзнинг янги луғат бойлигида муқимлашиши шу система ичидаги сўзларни ўз атрофида ўринлашиши учун эҳтиёж яратади. Масалан, *криптовалюта* сўзи, *блокчейн*, *форжинг*, *биткоин*, *майнинг*, *майнер* (шунингдек, калькалаб олинган *рақамли валюта*, *электрон ҳамён*) кабилар билан боғланади.

Ҳосила маъно тараққиётини *аккредитив*, *гравюра*, *диск*, *фон* каби сўз маъноларининг тадрижий ривожланишида ҳам кузатиш мумкин. *Фон*

лексемасининг семемасини “тасвир бўёқларидан ажралувчи ранг” ифодаси орқали кўрсатиш мумкин. Шаклдошлик хусусиятига эга бўлган “фон” (*фр. fond < лот. fundus* – асос, таг, замин) сўзининг мустақиллик даври нашридаги изоҳли луғатда уч маъноси берилган. Эски нашрдаги изоҳли луғатда эса унинг икки маъноси изоҳланган. Унда бош маъно сифатида “сурат чизиладиган (солинадиган), бирор нарса тасвирланадиган, сурат бўёқларидан ажралиб турадиган асосий ранг”, шунингдек, “кўзга ташланиб турган кимса ёки нарса орқасидаги кўриниш; асосий расм, сурат ортидаги манзара” кўринишидаги икки тушунча берилган. Янги нашр луғатида эса бу икки тушунча тилда алоҳида маъно сифатида шаклланиб етгани нуқтаи назаридан бош ва ҳосила маънолар сифатида ажратиб берилган. “Кўчма умумий шароит, вазият, муҳит” изоҳи эса сўзнинг учинчи маъносига чиқарилган. Бош ва ҳосила маънолар ўртасида ном кўчиши “*ортидаги манзара*” семаси асосида кечган.

Диссертация учинчи бобининг учинчи бўлими “**Янги давр ўзлашмаларида трансформацион даражаланиш**” деб номланади. Истиқлол даври ўзлашмалари лексикада салмоқли миқдорда бўлиб, уларнинг трансформацион даражаланишини ўрганиш ҳам долзарб масала ҳисобланади. Ўзлашмалардаги семантик даражаланиш манба тилдаги этимологик (генетик) маънони реципиент тилда сақлаш мезонига асосланади. Албатта, бунда ҳам тадрижийлик мавжуд бўлиб, даражаланиш лексемаларнинг семантикаси асосида воқеланади. Трансформацион даражалашга турлича ёндашиш имконияти мавжуд бўлса ҳам, ўзлашмалардаги бу ҳодисанинг таҳлил жараёни учун **асос маъносида қўлланивчи лексемалар, асос маъноси қисман ўзгарган лексемалар ҳамда асос маъносидан узилган лексемалар** сифатида фарқлаб ўрганилиши текшириш йўлини осонлаштиради.

Асос маъносида қўлланивчи ўзлашмаларнинг, ўзбек тилида моносемантик ёки полисемантик хусусиятга эга бўлишидан қатъи назар, бош (тўғри) маъноси манба тилдаги генетик маъносига таянган ҳолда шаклланган бўлиши талаб этилади. Бироқ бу жараёнда воситачи тилнинг ҳам таъсири мавжуд. Сўзнинг генетик маъноси доимо манба тил бирлигига қараб белгиланади. Генетик маъноси деганда сўзнинг бугунги кунда луғатларда қўлланаётган маъноси назарда тутиляпти. Бироқ бунда сўзнинг этимологик маъноси акс этиши ёки акс этмаслиги қатъий белгиланмайди. Масалан, инглизча *дисплей, файл, имиж, караоке, коттеж* сўзларининг луғатларда ифодаланган маъноси манба тилдаги асос маъносига бевосита алоқадор, кескин ўзгаришга учрамаган. Лексикадаги асос маъносида қўлланивчи лексемаларни ажратиш тадқиқотчи учун мураккаб вазиятни ҳосил қилмайди. Уларни белгилаш сўзнинг этимологик маъноси билан реципиент тил луғатидаги денотатив маъно яқинлигига асосланади. Айрим ўринларда уларни этимологик маънога таяниб талқин этиш кўникмаси ҳам шаклланган дейиш мумкин. Бироқ бундай ҳолат сўзнинг аниқ маъноси ҳақида доимо тўғри тасаввур ҳосил қилади, деган хулосани бермайди.

Асос маъноси қисман ўзгарган лексемалар ўз этимологик маъносига бевосита эмас, балки билвосита боғланади. Бу ҳолат сўз генетик (ҳозирги) маъносининг этимологик маънога алоқасини тиклаш учун лексеманинг

маъно ҳажми тараққиётидаги ўзгаришларга асосланади. Гарчи сўзнинг бугунги бош маъноси ўзи асосланадиган этимологик маънони у ёки бу даражада такрорламаса-да, улар орасидаги муштаракликни мантикий жиҳатдан тиклаб олиш мумкин. Масалан, *пикап* сўзининг инглизча асоси *pick, pick up* – *кўтариш* тушунчасида, “юк ва одам ташишга ихтисослашган очик кузовли автомобиль” маъносини билдиради. Сўз этимологиясидаги “кўтариш” тушунчасининг луғатдаги генетик маъносида акс этган “ташиш” референтининг ўзаро интеграцияси мавжуд. Айнан ана шу аналогия асосида сўзнинг маъно ҳажми қайта шаклланган. Бу каби асос маъноси қисман ўзгарган бирликларни бошқа ўзлашмалар таҳлилида ҳам кузатиш мумкин. Масалан, инглизча *мультимедиа (multimedia)* сўзи келиб чиқишига кўра *мульти-...* – *кўп* ҳамда лотинча *media, medium* – *ўрта, марказ* тушунчаларига асосланган, сўзнинг бугунги кун луғатидаги “ахборот узатишнинг технологик ва ранг-баранг воситалари” бош маъноси ҳам этимологик маънога алоқадорликда шаклланган. Фақат улар орасидаги алоқа ўзига хос мураккабликларга асосланган. Бундай ҳодисаларни *блуминг, триллер, спикер, брифинг* каби мисоллар асосида ҳам кузатиш мумкин. Асос маъноси қисман ўзгарган лексемалар манба тилдаги луғавий манбасидан тўла узилмаган ҳамда уни етарлича сақлаб қололмаган бирликлар бўлиб, асос маъносида қўлланувчи ва асос маъносидан узилган лексемалар орасида оралик учинчи вазифасини бажаради.

Асос маъносидан узилган лексемалар манба тилдаги этимологик маъносидан анча йироқлашган бўлиши билан бирга, улар орасидаги ўзаро муносабат махсус этимологик таҳлиллар натижасидагина аниқлашади. Масалан, французча *пикет* сўзи этимологик жиҳатдан *қозиқча* маъносини ифодалайди. Унинг бугунги кунда ҳарбий соҳада “кам сонли соқчилар отряди” ёки “иш ташлаш юз берган жойда қоровуллик қилиб юрувчи ишчи гуруҳ”, бундан ташқари, сиёсий термин референти сифатидаги “одатда ҳукумат идоралари олдида бирор нарсадан норозиликни ифодалаш учун қўйиладиган вакиллар гуруҳи” маъноларига ҳам алоқадорлиги сезилмайди.

“Ўзбек тилидаги янги ўзлашмаларнинг лексикографик талқини муаммолари” сарлавҳали тўртинчи бобнинг биринчи бўлими **“Ўзбек тилидаги янги ўзлашмаларнинг лексикографик тавсифи масалалари: муаммолар ва вазифалар”** деб номланган. Умумий луғат ва ўқув луғатлари узвийликдаги лингводидактик воситалар, улар таълим ва тарбия жараёнида ўзининг муштарак жиҳатларига эга. Бироқ лексикографлар ўқув луғатларнинг яратилиши том маънода умумий луғатларга асосланиб қолмаслиги лозимлигини таъкидлайдилар. Б.Баҳриддинова ўқув луғатининг хусусиятлари, уни яратишда қандай мезонлар устуворлик қилиши, асосий вазифалари, умумий луғатлардан фарқини кўрсатиб берар экан, “бугунги кунда замонавий типдаги янги авлод антропоцентрик ўқув луғатларининг янги-янги жанрларини яратиш назарияси ва амалиёти билан шуғулланмоқда”⁴⁰, – дея таъкидлайди.

Дарҳақиқат, эски нашрдаги (1981) “Ўзбек тили изоҳли луғати”нинг шакллантирилиши даврнинг ўзига хос цензура ва талабларидан холи

⁴⁰Баҳриддинова Б.М. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол. фан. ... доктори (DSc) дисс. – Самарқанд, 2020. – Б. 21.

бўлмади. “Мустақилликкача бўлган даврдаги ҳукмрон мафкура талабларига кўра ... қанча сўзларнинг тилимиздаги фаол лексик қатлам таркибига киришига изн берилмаган. Шунинг учун уларга илгариги икки жилдди “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” (1981)да жой топилмаган эди”⁴¹.

Ўзбек тилида актуал сўзларни жамлаш ишлари тилшунос олим А.Ҳожиёв ва А.Нурмоновлар раҳнамолигида олиб борилди. Улар таркибидан кўплаб ўзлашмалар ҳам ўрин олди. Натижада ўзбек тили лексикографияси учун аҳамияти юқори бўлган “Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarining izohli lug‘ati”⁴² нашр этилди.

Изоҳли луғатларда ўзлашма характердаги полисемантик сўзнинг акс эттирилиши мураккаб жараён, айниқса, бош маъно ва кўчма маъно муносабати, бундан ташқари, кўчма маъноларнинг ном кўчиш: ўхшашлик (метафора), алоқадорлик (метонимия), бутун-қисм ёки қисм-бутун (синекдоха) ва вазифадошлик (функционимия) каби ҳодисаларга алоқадорлиги масалалари ҳам ойдинлаштирилиши талаб этилади. Ўзлашмалар маъно ҳажми кенгайиши ёки торайиши ҳодисаларида эса тилнинг турғун (статик)лиги, нутқнинг эса ҳаракатда бўлувчи (динамик) хусусиятидан келиб чиқиб иш тугилади.

Янги ўзлашмаларнинг имло масаласи ҳам луғатчиликнинг долзарб муаммоларига айланиб улгурди. Бундан ташқари, янги бирликларни луғатларга киритишда адабий тилнинг орфоэпик, услубий меъёрлари талаби ҳам устуворлик касб этади.

Ҳозирги кунда лексикографиянинг мустақил йўналиши сифатида шаклланаётган неографиянинг мақсади пайдо бўлаётган неологизмларнинг серияли луғатини яратиш боришдан иборат. Е.А.Жданованинг ёзишича, узвий кетма-кетликдаги луғатларга неологизмларнинг киритиб борилиши бирликларнинг мунтазам ҳаракатда бўлишини кўрсатади. Илк марта фойдаланишда қайд этилган, шунингдек, окказионаллик ва узуалликнинг ажралиш чизигида жойлашган сўзлар йиллик луғатларга, маълум сараланишларга асослангани эса ўн йиллик луғатларга киритилади. Фаол қўлланишда бўлганлари эса динамик луғатларда қайд этилади, натижада узус ва неографик луғатларда барқарорлашган сўзлар адабий тилнинг изоҳли луғатидан жой олади⁴³. Динамик луғатларнинг лексика учун аҳамияти юқори, унинг юксак намунаси сифатида “XXI аср бошларида рус тилининг изоҳли луғати. Актуал лексика”⁴⁴ деб номланган луғат эътироф этилади.

Глобаллашув таъсири ўлароқ Интернет ва ижтимоий тармоқлар фаоллашувида ўзлашма неологизмларнинг кескин ошиши кузатилар экан, улар билан боғлиқ хаос ҳолати тилда ўз-ўзини ташкил этиш – лингвосинергетик жараёни пайдо қиляпти.

⁴¹ Амонтурдиев Н.Р. Ўзбек тилининг умумий изоҳли луғатларида этнолексемалар берилишининг қиёсий таҳлили. // Андижон давлат университети. Илмий хабарнома. 2020, 5-сон. – Б. 139. Бу ҳақда батафсил қаранг: Маҳмудов Н. Ўзбек тили луғат бойлигининг ривождаги жараёнлар // Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари. Республика илмий-назарий конференция материаллари. – Тошкент: 2019. – Б. 11.

⁴² Hojiyev A., Nurmonov A., Zaynobiddinov S., Kokren K., Saidxonov M., Sobirov A., Quronov D. Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Sharq, 2001. – Б. 335.

⁴³ Жданова Е.А. Лексикографическая фиксация неологизмов в словарях разных типов // Вестник Нижегород. ун-та им. Н.И.Лобачевского. – 2012. – № 3-1. – С. 391.

⁴⁴ Складневская Г.Н., Ваулина Е.Ю., Ткачева И.О., Фивейская Е.А. Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика. Под ред. Г.Н.Складневской. – М.: ЭКСМО, 2006. – 1136 с.

Тўртинчи бобнинг иккинчи бўлими “Ўзбек тилидаги янги ўзлашмаларнинг умумий изоҳли луғатларда берилиши” деб номланади. Ўзлашмаларнинг луғатлардаги бўш ўринларни тўлдириш эҳтиёжи мустақиллик даврининг имло, изоҳли ва таржима луғатларида алоҳида аҳамият касб этди. Шунга қарамасдан неологизмлик мақомидан ўтиб, лексикага қабул қилиш учун имконияти етилган бирликлар ҳам борки, уларни луғатларда акс эттириш долзарб масала бўлиб турибди. Одатда лексиканинг ўзгарувчан аспекти бу вазифанинг тўла-тўқис текширишга имкон бермаслиги билан ҳам характерлидир. Рақамли медиа орқали кузатилаётган талай ўзлашма сўзларнинг ўзбек тилидаги мавжуд луғатлардан топилмаслиги ҳам айнан шу ҳолат билан характерланади.

Умумий луғатлар сўзлиги муайян соҳа, шунингдек, айна бир қатламга тегишли сўзлар билан чекланмайди. Уларнинг муҳим хусусияти ҳам чегараланмаслигидадир. Истиклол даврида ўзбек тилининг бир неча имло луғатлари яратилди ва қайта нашр этилди. Масалан, Ш.Раҳматуллаев, А.Ҳожиёвларнинг “O‘zbek tilining imlo lug‘ati” (1995), Т.Тоғаев, Г.Тавалдиева, М.Акромоваларнинг “Ўзбек тилининг кирилл ва лотин алифболаридаги имло луғати” (1999), А.Мадвалиев, Э.Бегматовларнинг “O‘zbek tilining imlo lug‘ati” (2013)ларидан ҳам янги ўзлашма сўзлар акс этиб борди. Муҳими, янги давр ўзлашмаларига тилшунослик нуқтаи назаридан муаллифлар жамоаси томонидан яратилган “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” (2006-2008), А.Ҳожиёв, А.Нурмонов, С.Зайнобиддинов, К.Кокрен, М.Саидхонов, А.Собиров, Д.Қуроновлар томонидан яратилган “Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarining izohli lug‘ati” (2001) ҳамда “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” (2020)да муносиб тавсиф берилди.

У.Қўзиёв ўзининг “Ўзбек тилидаги изоҳли луғатларда ўзлашма сўзлар таҳлили” номли монографиясида майдон назарияси билан боғлиқ кўплаб ишларни таҳлил этади, изоҳли луғатлардаги ўзлашма сўзларни шу назарий маълумотлар асосида тасниф этади ҳамда ўзлашма сўзларни муайян лексик-семантик гуруҳларга ажратади⁴⁵.

Мавжуд изоҳли луғатларда янги давр ўзлашмалари лексиканинг динамик жараёнига мос равишда акс эттирилаётгани кузатилади. Масалан, **тест** лексемаси истиклолгача бўлган изоҳли, қолаверса, имло луғатларида учрамайди. Мустақилликдан сўнг яратилган изоҳли луғатларда эса унинг икки маъноси берилган:

ТЕСТ (*ингл.* test – синаш, текшириш, ўрганиш) **1** *психл. пед.* Шахснинг (текширилувчининг) ақлий ривож, қобилияти, малака ва кўникмалари, иродавий сифатлари, шунингдек, унинг бошқа руҳий хусусиятларини аниқлашда, текширишда қўлланадиган қисқа стандарт топшириқлар.

2 Муайян ижтимоий тадқиқотлар учун фойдаланиладиган материал сифатида тарқатиладиган саволнома; сўроқ варақаси⁴⁶.

Айна пайтда ўзлашманинг маъно миқдори янада кенгайди. Келтирилганларга қўшимча равишда шаклланиб етилган яна икки ҳосила маънони кўрсатиш мумкин:

⁴⁵Қўзиёв У. Ўзбек тилидаги изоҳли луғатларда ўзлашма сўзлар таҳлили. Монография. – Наманган, 2016. – Б. 92.

⁴⁶Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилдли. IV жилд. – Тошкент: Ўзбекистон нашриёти, 2020. – Б. 78-79.

3 Организмга синов таъсири юзасидан бажариладиган тадқиқот, диагностика усули (тиббиёт ва физиологияда).

4 ЭХМнинг тўғри ишлашини текширишга мўлжалланган, ечими маълум бўлган масала (компьютер техникасида).

Янги ўзлашмаларни умумий изоҳли ёки имло луғатларида акс эттириб бориш, Интернет ва ижтимоий тармоқ мунтазам фойдаланувчиларининг сўз ўзлаштириш суръатига қиёс этилганда, сезиларли даражада ортида қолаётгани билан ҳам аҳамиятлидир. Бу ҳолат, бир томондан, глобаллашув шароитида лексиканинг тез ўзгарувчан ҳолати билан боғлиқдир. Масалан, ўзаро алоқадорликдаги *лоукост*, *лоукостер* терминлари авиация соҳасига тегишли бўлиб, луғатларда учрамаса-да, ижтимоий тармоқлар доирасида фаол ишлатилмоқда. Мазкур терминлар яқин йилларда ўзлашган бўлса-да, истеъмол доираси кенгайган. Луғатда янги ўзлашмани қуйидагича изоҳлаш мумкин:

ЛОУКОСТЕР (ингл. *low-cost carrier* – кам харажатли ташувчи) Мижозларга паст нархли авиачипталар таклиф этувчи авиакомпания.

Янги сўзлар неологизм босқичидан ўтиб, изоҳли луғатдан жой олгач қабул қилувчи тил қонуниятлари ҳукмида бўлади ва “худди ўз сўздек табиий ва аниқ бўлиши (барг), фонетик қайта шаклланиши (каравот), грамматик сингиши (банкдан), сўз яшаш тизимида фаол иштирок этиши (тракторчи), такрор-такрор қўлланиши туфайли унинг ёт элементлиги сезилмай қолади”⁴⁷. Умумий типдаги изоҳли луғатга киритилиш эҳтиёжи мавжуд ўзлашмалар миқдори талайгина. Улар қаторига *смартфон*, *меценат*, *аккаунт*, *стартап*, *хаб*, *бренд* кабиларни ҳам келтириш мумкин.

Тўртинчи бобнинг учинчи бўлими “**Ўзбек тилидаги янги ўзлашмаларнинг ўқув изоҳли луғатларда берилиши**” деб номланади. Махсус луғат бирликлари, табиийки, муайян соҳа ҳамда биргина қатламга тегишли сўзлар асосида чегараланади. Жумладан, ўқув луғатлари ҳам шулар қаторида бўлиб, илмий манбаларда умумий луғатларнинг айнан улар негизида юзага келгани айтилади. Б.Баҳриддинова ўқув луғатининг тавсифий белгилари сифатида *таълимий мақсадга йўналганлик*, *ҳажман чегараланганлик*, *тил (она тили ёки бошқа тил) ўқитиш учун мўлжалланганлик* хусусиятларини устувор деб ҳисоблайди. Шунингдек, *таълим бериш*, *маълумот бериш*, *меъёрлаштириш*, *тизимлаштириш*, *мувофиқлаштириш*, *тил ўргатиш*⁴⁸ ҳолатларини эса ўқув луғатининг асосий вазифаларига киритади. Албатта, кўрсатилганлар ўзлашма сўзлар ўқув изоҳли луғати учун ҳам муҳимдир. Ўқувчиларда ўзлашма сўз ҳақида маълумот олиш учун мунтазам ҳолатда эҳтиёж мавжуд бўлади. Луғат бу жараёнда дастлаб *маълумот бериш* вазифаси билан ўқувчини қаноатлантиради. *Меъёрлаштириш* эса нутқ жараёнида – оғзаки ва ёзма нутқ прагматикасида муҳим роль ўйнайди.

⁴⁷ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. XII жилд. X жилд. – Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2005. – Б. 498.

⁴⁸ Баҳриддинова Б. Ўзбекистонда ўқув луғатчилигининг назарий ва амалий масалалари. Монография. – Қарши: Фан ва таълим, 2020. – Б. 20.

Ўқув изоҳли луғатга киритиладиган ўзлашмаларнинг танланиши муҳим жараёндир. Бу бир томондан, ўқувчиларнинг ёш даражасига кўра белгиланса, иккинчи томондан эса, бугунги кун мулоқотида ўзлашманинг актуаллиги ҳам талаб этилади. Айниқса, яратиладиган янги ўзлашмаларнинг ўқув изоҳли луғати ўқувчилар учун жозибадор бўлиши шубҳасиз. Ўқувчиларнинг луғат сўзликлари билан ишлаш жараёнида уларни манба тилдаги асоси – этимологик маъносига қиёсан ўрганиш компетенцияси шаклланади. Янги давр ўзлашма сўзларининг тил захира бойлигида катта миқдорга эга бўлиши нутқ маданиятида улардан фойдаланиш меъёрини ҳам талаб этади.

Лексикада *савдо маскани* умумий маъносидаги бирликларнинг аксарияти ўзлашма характерда бўлиб, уларнинг семантик жиҳатдан даражаланувчи парадигмаси ҳам шаклланган. Масалан, *минимаркет – маркет – супермаркет – гипермаркет* ўзлашмаларидаги муҳим маъновий фаркланиш локал семанинг ўсиши асосида юз берган. Ягона асос (*маркет*) ва (*мини-, супер-, гипер-*) префикслар воситасида градуалликнинг жозибадор кўриниши ўзбек тили лексикасида камдан-кам учрайдиган ҳодисалардан. Албатта, бу бирликларнинг морфемаларга ажралиши реципиент тил лексикаси учун аҳамиятли эмас.

“Жузъийлик”дан “кўламдорлик”кача ўсиш белгисида иштирок этувчи парадигма аъзолари ассоциатив табиатга эга, хотирада бири иккинчисини тез эслатувчи тил бирликлари сифатида ҳам аҳамиятли ҳисобланади. Ўсиш жараёнида *маркет* нейтрал лексема, нутқда ўзигача ва ўзидан юқори турувчи бирликларнинг тушунчаларини ҳам прагматик жиҳатдан акс эттира олади. Замонавий савдо масканларининг фаркланишлари локал сема билан чегараланмайди. Бу жараёнда уларнинг ҳудудий формати, мижозларни қабул қилиш қобилияти, захира имкониятлари ҳам белгиловчи мезонлар каторига киради. **Савдо маскани** умумий маъносига бирлашувчи ўзлашмалар парадигмаси миқёси *лапка, ларёк, киоска, дўкон, бутик, гастроном, магазин, минимаркет, маркет, крепмаркет, универмаг, универсам, супермаркет, гипермаркет, бозор* кабилар билан кенгайишида ҳам кўринади. Улардан *бутик* сўзининг манба (инглиз) тил луғатларида қуйидаги маънолари мавжуд: 1) мўъжаз партияда тайёрланувчи, шунингдек, қимматбаҳо кийим-кечак, пойабзал ва заргарлик каби буюмлар билан савдо қилувчи дўкон; 2) реклама агентлиги тури. Бу сўз, юқоридагилар билан бирга, *айрим маҳсулот, хизмат савдосига ихтисослашган кичик мода бизнесини* ифодалаш учун ҳам ишлатилади. Ўзлашманинг бугунги кунда тилимиздаги шаклланган тушунчаси унга полисемантик жиҳатдан қараш имконини бермайди. Умуман олганда, уни ўзбек тилининг ўқув изоҳли луғатига қуйидагича киритиш мумкин:

БУТИК (французча *boutique* – дўкон) замонавий қимматбаҳо товарлар сотишга мўлжалланган кичик дўкон.

Янги ўзлашмаларни изоҳлаш мақсад қилинган ўқув луғатларидаги иллюстратив материалларнинг берилишида ўзига хос мураккабликлар мавжуд бўлади. Бундай ўзлашмалар тилда янги пайдо бўлгани ва Интернет дискурси орқали ёйилувчи жараёнга боғлангани учун ҳам замонавий бадий асарларда кам учрайди. Шунга кўра топиладиган мисолларнинг аксарияти рақамли медиа манбалари билан асосланади.

Тадқиқот натижалари юзасидан тавсиялар

1. Бугунги кун глобаллашув шароитининг лексикага кучли таъсири ва сўз ўзлаштиришнинг фаоллашуви жараёнидан келиб чиқиб калькалаш усули сўз ўзлаштиришдаги устувор йўл сифатида танланиши лозим.

2. Ўзлашмаларни қабул қилишда рус тилининг воситачилигидан узоқлашиш масаласи ҳам вазифа сифатида белгиланиши керак. Лексикага тўғридан-тўғри сўз ўзлаштиришда ўзбек тилининг имкониятлари воситачи тилга қараганда кенгрок.

3. Ўзлашаётган сўзлар ўрнига шева имкониятларидан фойдаланишнинг назарий асосларини ишлаб чиқиш муҳим ҳисобланади.

4. Ўзлашма неологизмларни тўғридан-тўғри ўзлаштиришга қараганда янги сўз яшаш усуллари таяниш ҳамда тилнинг захира бойлигидаги бирликларга маъно юклаш усули ҳам истиқболли йўл саналади.

5. Ўзбек тилшунослигида ўзлашма сўзларнинг имлоси муаммоси махсус тадқиқ қилинмоғи лозим.

6. Калькалаб олинаётган замонавий ўзлашмалар ёки тилнинг миллий табиати асосида қабул қилинаётган муқобил бирликларни таълим усули асосида – она тили дарсликлари машқлари орқали семантик, имло, талаффуз ва бошқа жиҳатлари билан боғлиқ хусусиятларини сингдириб бориш ижобий натижа беради.

7. Лексикага ўзлашмаган, бироқ кундалик мулоқотда фаоллашаётган бирликларни неологизмларнинг ўзаро алоқадорликда яратиладиган даврий (серияли) луғатларида акс эттириб бориш муҳим ҳисобланади. Уларни бир бутун кейс ҳолида тўплаш лексиканинг истиқболли йўлини белгилаш учун долзарб аҳамиятга эга.

ХУЛОСА

1. Замонавий ўзлашмаларнинг тилга тез сингишини бугунги дунё инновациялари неоминацияларининг лексикага осон қабул қилиш йўли сифатида тушуниш мумкин. Ўзлашмаларнинг ортиши реципиент тил лексикасининг миқдор ва сифатига кўра таъсир этиши билан характерлидир. Муҳими, актуал лексикага таъсир ўтказиш омили билан белгиланади.

2. Ўзбек тили лексик қатламининг генетик манбалари изоҳли луғатдаги лексемаларнинг умумий ҳисобига кўра статистик жиҳатдан таҳлил этилди. Бунда ўз қатлам сўзлари улуш жиҳатидан етарлича миқдорга эга, ўзлашма қатлам сўзларининг унга нисбатан ташкил этиш нисбати эса меъёр даражасида сақлангандир. Ўзлашмалар орасида форсча ва арабча сўзлар актуал лексикасида фаоллиги билан ҳам салмоқли ўрин эгаллайди.

3. Мустақиллик даври сўз ўзлаштириш жараёнида рус тилининг воситачилик роли пассивлашиб, европа тилларидан тўғридан-тўғри сўз олиш тенденцияси фаоллашгани билан характерли бўлди. Бундай ўзлаштиришларда халқаро коммуникация ва компьютер терминлари учун метатил вазифасини бажараётган инглизча бирликларнинг нисбати сезиларли даражада ўсди.

4. Тилда янги пайдо бўлган сўзлар луғатлашишига қадар ўз босқичига эга: *протологизм* – янги ўйлаб топилган/кашф этилган сўз; *прелогизм* – матбуот,

веб-сайт, китобларда пайдо бўлиш, нашр этилиш давридаги сўз; *неологизм* – оммага ёйилган, уларнинг онгида умумий тушунча сифатида шаклланган сўз. Якуний босқичдан сўнг улар луғатлашган сўз сифатида барқарорлашади ҳамда янгилик бўёғини йўқотади.

5. Сўз ўзлаштиришда рус тилининг воситачилик роли айрим соҳаларда барқарор кўринишда сақланиб қоляпти. Имкон қадар билвосита жараёндан узоқлашиш, тўғридан-тўғри манба тил сўзларини қабул қилишга ўтиш тил манфаатига қаратилган адекват йўл сифатида қаралади.

6. Ўзлашма атама неологизмларнинг лексикадаги ҳиссаси салмоқли бўлиб, бир неча луғавий-маъновий гуруҳлар юзага келган. Пайдо бўлаётган нейм неологизмларни кўпроқ ўз қатлам захира сўзлари асосида шакллантириш, зарур ўринларда дунё маданияти номлаш моделлари тажрибасига таяниш ҳам муҳим роль ўйнайди.

7. Лексикадаги ўзлашмаларнинг семантик трансформацияси мустақилликкача ва мустақилликдан сўнг яратилган изоҳли луғат бирликлари қиёсида фарқланади. Ўзлашмалардаги бундай ўзгаришлар ном кўчиш усуллари, асосан, метафора билан боғлиқ.

8. Янги давр ўзлашмаларининг трансформацион даражаланиши *асос маъносида қўлланувчи, асос маъноси қисман ўзгарган, асос маъносидан узилган лексемалар* кўринишида намоён бўлади.

9. Янги ўзлашмаларни умумий изоҳли ёки имло луғатларида акс эттириб бориш Интернет ва ижтимоий тармоқ мунтазам фойдаланувчиларининг сўз ўзлаштириш суръатидан сезиларли даражада ортида қолаётгани билан ҳам характерлидир. Уларга таянч манба сифатида серияли ўзлашма неологизмлар луғатини нашр этиб бориш ишлари ҳам ўзига хос аҳамиятга эга. Шунингдек, мустақиллик даври ўзлашмалари изоҳли луғатини яратиш ҳам бугунги кун учун долзарб ҳисобланади.

10. Синергетик жараёнда луғат захира бойлигида янги ўзлашма сўзлар лексемалашувининг барқарорлиги ассоциациядаги хорижий тил бирликларининг ўз атрофида бирлашишини мустаҳкамлайди. Натижада реципиент тилда ўзлашмаларнинг ассоциациявий системаси ташкил топади. Уларнинг шаклланиш меъёри ўзига хос, сифат ва миқдор белгилари даврийлик жиҳатидан фарқланади.

11. Лисоний жиҳатдан барқарорлашган замонавий ўзлашмаларнинг лексикографик жиҳати билан боғлиқ айрим муаммоли масалалар кўзга ташланади. Улар қаторига барқарорлашган истиклол даври ўзлашмаларини ўқув ва умумий изоҳли луғатларда акс эттириш, луғатларда мавжудларини эса маъно ҳажми кенгайиши ёки торайишига мувофиқ лексикографик тавсифлаш кабилар киради.

12. Тилнинг луғат бойлигида ўзлашма сўзлар ортиши билан унинг миллий табиатида айрим ўзгаришлар содир бўлади. Бу ўзгаришлар кўпроқ лексик, фонетик ва услубий сатҳлар билан алоқадор, умуман олганда, яхлит тил системасига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Бундан ташқари, улар тилга сингишар экан, тил ҳам, ўз навбатида, шу миллатнинг маданиятига таъсир этиши билан характерланади.

**SCIENTIFIC COUNCIL FOR AWARDING
SCIENTIFIC DEGREES DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01
AT THE KARSHI STATE UNIVERSITY**

KARSHI STATE UNIVERSITY

SHUKUROV OTABEK ULASHEVICH

**ISSUES OF EVOLUTION, TRANSFORMATION AND
LEXICOGRAPHIC INTERPRETATION OF MODERN
BORROWINGS OF THE UZBEK LANGUAGE”
(independence period)**

10.00.01 – Uzbek Language

**DISSERTATION ABSTRACT
for the doctor of Science (DSc) on philological sciences**

Karshi – 2022

The theme of doctoral (DSc) thesis was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under the number B2022.2.DSc/Fil409.

The doctoral thesis was written at the Karshi State University.

The abstract of the dissertation was posted in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) on the web-site of the Scientific Council (www.qarshidu.uz) and educational portal "ZiyoNet" (www.ziynet.uz).

Scientific consultant:

Mengliev Bakhtiyor Rajabovich
Doctor of Philological Sciences, professor

Official opponents:

Pardaev Azamat Bakhronovich
Doctor of Philological Sciences, professor

Sobirov Abdulhay Shukurovich
Doctor of Philological Sciences, professor

Mamatov Abdugafur Eshonkulovich
Doctor of Philological Sciences, professor

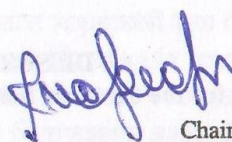
Leading organization:

Termez State University

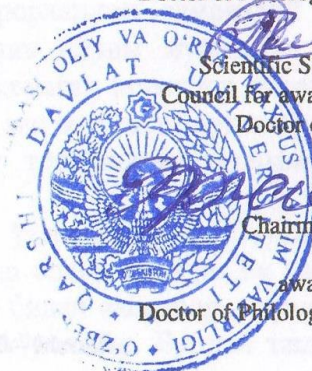
Defense of the dissertation will be held on "5th" December 2022 at 10 at the meeting of the Scientific Council number DSc. 03/30.12.2021.Fil.70.01 awarding scientific degrees at the Karshi State University (Address: 180103, Kuchabog street 17, Karshi city, Tel.: (0 375) 225-34-13; fax: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz.) Karshi State University, Building №2, Room №202.

Doctoral dissertation can be reviewed in the information-resource center of Karshi State University (registered under number 134). Address: 180103, Karshi city, Kuchabog street 17, Tel.: (0 375) 225-34-13; fax: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

Dissertation abstract is distributed on: "23rd" November 2022
(Register Protocol No. 20 dated "23rd" November 2022).

N.N. Shodmonov
Chairman of the Scientific
Council awarding scientific degrees,
Doctor of Philological Sciences, Professor

G.N. Tojueva
Scientific Secretary of the Scientific
Council for awarding scientific degrees,
Doctor of Philological Sciences,
Associate Professor

Y. Jabbarov
Chairman of Scientific Seminar
at the Scientific Council
awarding scientific degrees,
Doctor of Philological Sciences, Professor

INTRODUCTION (abstract of DSc dissertation)

Relevance and necessity of the dissertation topic. In world linguistics, since the end of the 20th century, the question of modern assimilation has become especially important for every nation that strives to preserve its mother tongue and its national nature. In the process of globalization at the international level, the Internet phenomenon has gained significant power, in turn, it has brought to light the actual problems related to the activation of interlingual word loanword and the chaotic interlinguistic spread of modern loanwords. For this reason, a lot of work is being done in world linguistics to correctly identify, describe, and create an explanatory dictionary of the alternatives of modern loanwords in the recipient language. In this process, it is important to take into account the compatibility with the national nature of the language, assimilation in the study and mastering of the newly acquired units on the basis of structural and content analysis.

In the context of intercultural globalization of world languages, scientific research is being carried out within the framework of preserving their ontological nature, ensuring the activity of their own words in the actual lexis, and preparing the algorithmic program of the language for the improving artificial intelligence. Also, the issue of word borrowing is being researched in connection with the fields of lexis, lexicology, linguistics and hybrid linguistics within the framework of new fields of neology and neography.

Most modern borrowings are entering the lexis of the Uzbek language through digital media. It is important that in the pre-independence era, the mediating role of the Russian language took the lead, while the borrowings of the new era are being stabilized on the basis of direct borrowing from European languages. Due to the fact that the process of word borrowing has been seriously activated, the need to take into account the ontological features of the Uzbek language and to accept borrowings in accordance with the national nature of the language is also increasing. “It is natural that in the current period of globalization, every nation, every independent state attaches priority to ensuring their national interests, first of all, the preservation and development of their culture, primordial values, and native language”¹. Based on these tasks, in particular, the period of independence requires the need to study issues such as the interpretation of borrowed words, genetic sources of the lexical layer of the literary language, factors affecting the lexical fund, lexicographic description of borrowings, semantic development and transformation. This directly determines the relevance and necessity of the chosen topic.

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PD-4947 of February 7, 2017 “On the Strategy of Actions for Further Development of the Republic of Uzbekistan”, No. PD-5850 of October 21, 2019 “On Measures to Radically Increase the Prestige and Position of the Uzbek Language as a State Language”, Decree No. PD-6084 of October 20, 2020 “On measures to further develop the Uzbek language in our country and improve the language policy”; The

---

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. // www.lex.uz

scientific results of this dissertation serve to a certain extent the implementation of the tasks defined in the resolutions No. 40 of January 29, 2020 “On measures to organize the activities of the Terminology Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan”, as well as in other regulatory legal documents.

Correspondence of the research to the priorities of the development of science and technology of the republic. The research was carried out in accordance with the priority direction of the science and technology and innovative development of the republic I. “Formation of the system of innovative ideas in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of the informed society and the democratic state and the ways of their implementation”.

Review of foreign research on the topic of the dissertation². Scientific research aimed at researching the theoretical and practical issues of borrowed words is carried out by the world’s leading scientific centers and higher education institutions, including Oxford University (England), California State University, Northern Arizona University, Northern Illinois University, (USA), Goethe Universität, Humboldt Universität (Germany), Tokyo University (Japan), Moscow State University of Linguistics, State Institute of Russian Language named after A.S.Pushkin, Pskov State University (Russia), in addition, Samarkand State University, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi, and also, it is being conducted at Namangan State University, Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore, Karshi State University (Uzbekistan).

In world linguistics, a number of scientific conclusions and results were obtained as a result of studies aimed at studying the borrowings in a systematic aspect, analyzing changes in their semantic structure and linguistic processes, regulating and standardizing terminological units: a comparative analysis of Russian-English borrowings was carried out (named after A.S.Pushkin Russian Language State Institute, Moscow State University of Linguistics, Russian Federation), borrowings were analyzed semantically (Pskov State University, Kazan Federal University, Russian Federation), terminological meaning and general lexical meaning relationship of borrowings were analyzed (Oxford University Language Center, England; Sorbonne College de France, France); Analysis of English borrowings in Turkish languages (Nasimi Institute of Linguistics of the Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan), research on the ontology of borrowed words and the theory of word borrowing (Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Kazakhstan), issues of Russian neology and neography (A.M. Gorky Ural State University, Russian Federation), interpretation of English loanwords in Ukrainian electronic media (University of Oslo, Norway), study of Arabic, Persian-Tajik loanwords in English (Khojand

---

²Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи www.pushkin.institute.ru, www.lingvolive.com/ru, www.dictionary.com, www.merriam-webster.com, www.macmillan dictionary.com, www.learners dictionary.com, www.oxford advanced learners dictionary.com, www.en.wikipedia.org, www.learnenglishkids.britishcouncil.org, www.multitran.ru ва бошқа манбалар асосида амалга оширилди.

State University, Tajikistan), creation of an electronic dictionary of loanwords (Northern Arizona University, Northern Illinois University, Columbia University, USA, University of Toronto, Canada, University of Leipzig, Germany; Peking University, PRC).

In world linguistics, research is being carried out in the following priority directions regarding the solution to the problems of borrowings and their systematic study: the process of word borrowing in the lexis, the creation of a dictionary of borrowings and neologisms, the etymology of borrowings, genetic sources, semantic properties, lexicographic description, comparative analysis, and the role of Internet discourse in the context of the activation of word borrowing. , to study the issues.

The degree to which the problem has been studied. There are a number of studies in world linguistics devoted to the problem of borrowings. In particular, from English researchers U.Weinreich, E. Haugen, A.Patricia, R.Phillipson³, in Russian linguistics I.A.Beaudoin de Courtenay, L.P.Efremov, L.V.Shcherba, L.P.Krysin, V.M.Aristova, A.K.Kazkenova, S.Alatorseva, M.V.Tarasova⁴, and in the framework of Turkish languages, it was consistently studied in the works of V.A.Sycheva, S.S.Kenesbaeva, A.Ovezov, G.Mirzoeva⁵.

In Uzbek linguistics, the problems of foreign words were studied according to the needs of the time. Their research⁶ continued gradually during the former Shura period according to various aspects of the field. Also, in the years of independence, the works of linguists such as T.Rakhmonov, A.Turahojaeva, U.Koziev, Sh.Juraev,

---

³Weinreich U. Languages in contact: Findings and problems. – New York, 1953. – 149 p.; Haugen E. The analysis of linguistic borrowing // Language. – New York: 1950. Volume.26, № 2, 1950. – P. 210-231.; Patricia A. Lexical Innovation in World Englishes: Cross-fertilization and Evolving Paradigms. – London: Routledge, 2018. – 174 p.; Phillipson R. Linguistic imperialism. – Oxford: Oxford University Press, 1992. – 365 p.

⁴Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию. В 2 томах. Том II. – М.: АН, 1963. – С. 365.; Ефремов Л.П. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1959. – 22 с.; Щерба Л.В. О понятии смешения языков // Избранные работы по языкознанию и фонетике. –Т. 1. – Л., 1958. – С. 40-53; Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968. – 208 с.; Аристова В.М. О лексических заимствованиях из английского языка в русский язык в XVII-XVIII вв. – М.: Высшая школа. – 1978. – 113 с.; Казкедова А.К. Онтология заимствованного слова. – М.: Флинта, 2013. – 248 с.; Алаторцева С.И. Проблемы неологии и русская неограния: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – СПб., 1999. – 40 с.; Тарасова М.В. Семантические изменения английских заимствований в русском и немецком языках в условия глобализации: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Белгород, 2009. –19 с.

⁵Сычева В.А. Арабские и персидские лексические заимствования в гагаузском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М.: 1974. – 26 с.; Кенесбаева С.С. Фонотактические модели арабизмов в казахском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1987. – 28 с.; Оvezov A. Персидские и арабские заимствования в современной туркменской поэзии: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Л., 1974. – 28 с.; Мирзоева Г. Английские заимствования в тюркских языках // Молодой ученый. Херсон. №12 (88) 2020. – С. 69-72.

⁶Abdullaev F.A. Arabisms in the Uzbek language: Diss. ... cand. philol. Sciences. – Tashkent: 1946. – 143 p.; Khamdamov Zh. From the history of the Russian language to the enrichment of the vocabulary of the Uzbek language (the second half of the 19th century): Abstract of the thesis. diss... cand. philol. sciences. – Tashkent: 1963. – 24 p.; Daniyarov R.I. Borrowing of Russian-international personal names in the Uzbek language: Abstract of the thesis. diss. ... cand. philol. Sciences. – Tashkent: 1967. – 21 p.; Begmatov E. Lexical layers of modern Uzbek literary language. –Tashkent: Science 1985. –P. 200; Hojiev A. Development of the Uzbek literary language in the Soviet period. Volume 3 Word formation, vocabulary. –Tashkent: Science. 1988. – P. 188; Nishonov A.Kh. Phonetic-morphological and lexical-semantic analysis of Arabisms in the language of A. Navoi: Abstract of the thesis. diss. ... cand. Phil. Sciences. – Tashkent: 1990. – 19 p.; Loanwords of Germanic languages in the Uzbek language. Monograph. – Tashkent: Science, 1987. – 104 p.

N.Isakova, E.Davlyatova⁷ deserve special attention. In addition, a number of dictionaries⁸ were created with the special purpose of describing the borrowed words in the lexis.

The relevance of the research to the plans of research work of the higher education institution where the dissertation was conducted. This work was carried out as part of the research on the topic “Theoretical and practical issues of Uzbek linguistics” within the framework of the research plan of Karshi State University.

The purpose of the research is to determine the genetic sources of borrowings of the Uzbek language during the period of independence, to reveal its structural, semantic and lexicographic features.

Research objectives:

determination of the role of modern borrowings in the lexis of the Uzbek language and factors affecting the lexical fund;

scientific justification of aspects related to the interpretation of existing theories in linguistics and their stabilization regarding neologisms and their scientific interpretation;

defining the role-playing aspect of the direct and indirect word borrowing method in the lexis;

determining the statistics of the lexical composition of the Uzbek language;

scientific justification of the semantic development and transformation leveling of modern borrowings;

elucidate the problems and tasks of lexicographic description of new borrowings;

in the synergetic process, new loanword is to reveal the unique possibilities of lexemization of words.

The object of the study is the loanword of the Uzbek language during the period of independence, neologisms that are stabilizing in the lexis.

The subject of the research is the evolution, transformation and lexicographic research of new borrowings in the Uzbek language.

Research methods. Descriptive, semantic, component, comparative-comparative, historical-genetic and statistical analysis methods were used in the research.

---

⁷ Раҳмонов Т.И. Ҳозирги ўзбек тилидаги арабча ўзлашма сўзлар семантик тузилишидаги ўзгаришлар: Филол. фан. номз. ... дисс. – Наманган, 1994. – 120 б.; Тўрахожаева А.Х. Мустақиллик шароитида ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти: Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2012. – С. 26; Қўзиёв У.Я. Ўзбек тилидаги изоҳли луғатларда ўзлашма сўзлар тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. автореф. – Фарғона, 2018. – 44 б.; Исакова Н. Мустақиллик йилларида ўзбек тилига кириб келган хорижий сўзларнинг таркибий-мазмуний таҳлили (“Халқ сўзи” газетаси материаллари асосида): Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2021. – 143 б.; Давлятова Э. Мустақиллик даври ўзбек тилидаги ғарбий европа ўзлашмаларнинг маданиятлараро тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. автореф. – Термиз, 2021. – 58 б.

⁸ Усмонов О., Дониёров Р. Ўзбек тилидаги русча-интернационал ўзлаштирма сўзлар изоҳли луғати. – Тошкент: Фан, 1965. – 581 б.; Hamrayeva Y. O‘zbek tilining o‘zlashma so‘zlar o‘quv izohli lug‘ati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 122 b.; Qurbonova M., Abjalova M., Axmedova N., To‘laboyeva R. O‘zbek tili o‘zlashma so‘zlarining urg‘uli lug‘ati. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 988 b.; Бектемиров Х., Холмедов Х., Содиков С. Ҳукуқшуносликка оид ўзлашма терминлар. – Тошкент: Адолат, 1999. – 68 б.; Сулаймонова Н., Абузалова М. Ўзбек тилидаги арабий сўзлар имлоси. – Тошкент: Фан ва технология, 2008. – 132 б.

The scientific novelty of the research is as follows:

it is proven that the phenomenon of modern loanwords is formed as a way of quick and easy adoption of neologisms of today's world innovations into the Uzbek language due to the influence of globalization and information technologies;

it is based on the fact that the activation of neologisms in the lexicon in the process of globalization creates a need to create neographic dictionaries and to form serial dictionaries of neologisms, it is revealed that neim is a means of creating business language of neologisms;

the genetic sources of the Uzbek language lexis were statistically clarified and the semantically transformational grading of the new-era borrowings was proved based on the ability to preserve the basic meaning in the source language;

it is revealed that the role of the actual lexis is important in the inclusion of modern borrowings in the general and educational explanatory dictionaries, in such a process it is important to rely more on the internal sources of the language, and to use the method of copying in necessary places;

it is proved that the lexemization of new borrowings in the synergistic process creates an implicit (hidden) opportunity for the formation of their source language association in the recipient language.

The practical results of the research are as follows:

it is proven that the scientific and theoretical conclusions made by researching the genetic sources, typical features, semantic evolution and transformation of the borrowings of the period of independence serve as an important source for researchers studying the issues of word borrowing;

problems and tasks related to the provision of new borrowings of the Uzbek language in general and educational explanatory dictionaries are revealed;

theoretical ideas on the creation of a dictionary of neologisms stabilizing the lexis are based on the fact that they serve as guidelines for research in this field.

The reliability of the research results was formed on the basis of linguistic analysis methodology, relying on primary scientific and methodical sources, reliable and effective description, classification, component analysis, semantic, comparative-comparative, historical-genetic and statistical analysis methods were used, theoretical ideas and conclusions were applied in practice, obtained determined by the approval of the results by authorized organizations. The scientific and practical significance of the research results is determined by the gradual development of new-age borrowings of the Uzbek language, the lexicology, semasiology of the Uzbek language, the theory of vocabulary formation, genetic sources of the lexical layer of the literary language, serving as an important source in the study of neologisms.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the research results is determined by the gradual development of new era borrowings of the Uzbek language, the lexicology, semasiology of the Uzbek language, the theory of vocabulary formation, genetic sources of the lexical layer of the literary language, serving as an important source in the study of neologisms.

The practical significance of the results of the study lies in the creation of textbooks and manuals on linguistics, in particular, the practice of creating a dictionary of borrowings, “Fundamentals of Lexicography”, “Modern Uzbek Literary Language”, “Semasiology of the Uzbek Language”, promotion of language culture, development of the state language in the media.

Implementation of research results. Based on the results of the study of modern borrowings in the world and Uzbek languages:

The phenomenon of modern borrowings, due to the influence of the factors of globalization and information technology, is proved to be a way of quick and easy adoption of neonominations of today’s world innovations into the Uzbek language, theoretical ideas and factual materials. 5120100 – It was used in the preparation of the “Vocabulary, lexical-semantic level, lexicology and lexicography” part of the textbook, intended for undergraduate education of Philology and language teaching (Uzbek language) (registered on the basis of number 274-312 in accordance with the order of the Minister of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan No. 274 dated March 27, 2018). As a result, the information on the interpretation of new borrowings in the textbook is theoretically and practically enriched;

Based on the fact that the activation of neologisms in the lexicon in the process of globalization creates the need to create and regularly form neographic dictionaries, based on the conclusions that neologisms are a means of creating business language, I-OT-2019-42 No. was used in the implementation of the practical project “Creating an electronic poetic dictionary (Image of human image, character, nature and national symbols)”. (Reference No. 15-2157 of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi dated June 28, 2022). As a result, the project was enriched with new scientific sources and information on the semantic and lexicographic features of new borrowings in the compilation of multilingual dictionaries of banking and finance terms;

FA-F1G003, conducted at the Karakalpak Humanitarian Research Institute of the Karakalpak Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, came to the conclusion that the role of relevant vocabulary is important when including modern borrowing in general and educational dictionaries was used to fulfill the tasks defined in the fundamental scientific research project on the topic “Formation of functional words in the modern Karakalpak language” under the number F3-2016-0908165532 “Methodology for the development of the native language and literature in accordance with the new alphabet and spelling rules”. Karakalpak language”, held in 2017-2020 (T-certificate No. 167-1 dated July 22, 2022 of the Karakalpak branch of the Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after T.N. Qori-Niyazi). As a result, the project materials have been enriched with new scientific information about the characteristics of new word formations and their representation in general and explanatory dictionaries;

in the synergistic process, it was proved that the lexemeization of new borrowed units creates an implicit (hidden) opportunity for the formation of source

language associations in the recipient language in the preparation of the scenario of the radio broadcast “Open Communication” in the “Golden Oasis” program of the Kashkadarya Regional Television and Radio Company (Kashkadarya Regional Television and Radio Company dated June 23, 2022 17-05/201 Reference) was used. As a result, the materials prepared for this radio broadcast were improved in terms of content and enriched with scientific evidence.

Approbation of research results. The results of this research were discussed at 6 international and 4 national scientific-practical conferences.

Publication of research results. 1 monograph on the topic of the dissertation, 13 scientific articles, including 2 in foreign journals, in scientific publications recommended for publication of the main results of doctoral theses of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four chapters, a conclusion and a list of references. The total volume of the work is 255 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introduction is based on the relevance and necessity of the topic, the relationship of the research to the priority directions of the development of republican science and technology, the goals and objectives are given, the object and subject are described, the scientific novelty and practical results are described, the scientific and practical significance of the results is revealed, introduction, approval, publication information on the work done and the structure of the dissertation is given.

The first chapter of the dissertation is entitled “**Trends and factors of the development of the lexis of the modern Uzbek language**”. In the first part of the chapter, entitled “**Language relationship in the process of globalization and factors affecting the lexical fund**”, the conditions of globalization in recent years, like other areas, have begun to have a significant impact on the language phenomenon. attention is focused on the importance of determining the tasks performed at the level. In addition, the important factors affecting the lexical base of the language were also studied, and it was explained that all these are of priority in the interpretation of the issues of organizing the teaching of the state language in a pragmatic and anthropocentric sense, teaching young people and explaining the adequate ways of attitude to foreign words.

Artificial intelligence, the influence of dominant languages leading the way in Internet governance and thereby systematically infusing the names of their innovations into recipient languages, has produced a large scale of appropriations in a short period of time. For such a conjuncture, the interaction of languages, socio-political changes, trade, cultural communication, migration, urbanization, development of science and technology, Internet discourse, digital media and social networks are powerful influence tools. At the moment, such factors have a significant impact on the lexis.

The second part of the chapter entitled **“History of the study of word loanword: problems and tasks”** is of particular importance. The study of borrowed words in world linguistics is related to the work of such linguists as I.A.Beaudoin de Courtenay, V.Betts, U.Weinreich, L.P.Efremov, N.S.Avilova, E.Haugen, B.N.Zabavnikov, V.V.Vinogradov, G.Timofeeva. The first thoughts about appropriations go back a long time. For example, Plato’s dialogue “Cratylus, or about the correctness of names”⁹ contains information about word loanword”.

In Russian, complete comments on the history of this topic can be found in L.P.Efremov’s candidate’s thesis. He is a researcher who analyzed the main signs of loanword and tried to distinguish between the phenomena of word loanword and copying¹⁰. In the studies of the 60s of the last century, the use of the terms “word loanword” and “borrowing” entered a specific phase. Issues related to this have been analyzed in the scientific studies of L.P.Krisin¹¹, A.V.Shcherba¹², and V.M.Aristova¹³.

The long-term studies of various scientists on the topic of appropriations were summarized in A. Kazkenova’s monograph entitled “Ontology of appropriation words”. In it, the history of the development of the process of word loanword was shown and it was periodized in chronological order¹⁴.

The study of borrowed words has a long history in Turkish linguistics. For example, Mahmud Koshgari “...considers it harmful to use a word of another language instead of the words existing in the language”¹⁵. In the work “Shajarai tarokima” “...our ancestors told Turkish history. They add Arabic words ... and Persian ... in order to inform the people of their crafts and mastery”¹⁶.

By the 40s of the last century, the issue of borrowed words began to be studied as a unique scientific problem of Uzbek linguistics. This issue was gradually studied in the works of scientists such as F.Abdullaev, T.I.Rakhmonov, B.Eshonkulov, J.Hamdammov, I.Asfandiyorov, E.Begmatov, A.Hojiev in the field of Arabic, Persian-Tajik, Russian and other languages.

The first dictionary of borrowed words was O.Usmonov’s “Brief Dictionary of International Words” (1959), later “Annotated Dictionary of Russian-International Borrowed Words in the Uzbek Language” (1965) co-authored by O.Usmonov and R.Doniyorov, “The Borrowing of the Uzbek Language” by Y.Khamraeva educational annotated dictionary of words” (2007), “Emphatic dictionary of Uzbek language loanword words” (2021) by M.Qurbonova, M.Abjalova, N.Akhmedova, R.Tolaboeva were compiled and published. E.Begmatov’s “Lexical Layers of the Modern Uzbek Literary Language” and A.Hojiev’s “Development of the Uzbek

⁹ Античные теории языка и стиля (антология текстов) / Под ред. О.М. Фрейденберг. – СПб.: Алетея, 1996. – С. 49.

¹⁰ Ефремов Л.П. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1959. –С. 18.

¹¹ Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука. 1968. – С. 39.

¹² Щерба Л.В. О понятии смещения языков // Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т. 1. – Л., 1958. – С. 44.

¹³ Аристова В.М. О лексических заимствованиях из английского языка в русский язык в XVII-XVIII вв. – М.: Высшая школа. – 1978. – С. 58.

¹⁴ Казкенова А.К. Онтология заимствованного слова. – М.: Флинта, 2013. – С. 9.

¹⁵ Турсунов У., Ўринбоев Б. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1982. – Б. 36.

¹⁶ Баходирхон А. Шажарайи тарокима (Нашрга тайёрловчи Қ.Махмудов). – Тошкент: Чўлпон, 1995. – Б. 37.

Literary Language in the Soviet Period” (Volume 3) devoted a lot of space to the study of borrowed words. At the same time, the researches of D.Hasanova, A.Torakhojaeva, U.Kuziev, Sh.Juraev, A.Khudoykulov, N.Isakova, E.Davlyatova, S.Ruzmetov, etc., are significant because they are directly or indirectly aimed at studying the loanwords of the period of independence. After independence, the process of direct borrowing from European languages accelerated. These loanwords are more evident in the case of English words. Nevertheless, “it should always be remembered that the question of the norm and nationality of foreign loanwords of the Uzbek language is of extraordinary importance within the framework of spiritual and cultural spheres”¹⁷.

Approaching the work of researchers in a general way, it can be said that at the heart of the problems related to word loanword, the loanword of words based on the method of more reference to the lexis, and when this is not possible, the loanword method based on the specific nature of the language is considered a priority.

The third part of the chapter is called “**Genetic sources of the lexical layer of the current Uzbek literary language**”. The lexis of the Uzbek language consists of native and derived words according to their genetic sources. The total number of words in the 2020 edition of the “Explanatory Dictionary of the Uzbek language”¹⁸ is 32,549, the native layer consists of 20,437, and the native layer consists of 12,112 lexemes. In the dictionary, loanwords formed on the basis of 29 source language units are acquired directly into the lexis or through the medium language.

3549 Persian words and 3473 Arabic words are explained in “Explanatory Dictionary of the Uzbek language”. Persian words entered the vocabulary of the Uzbek language earlier than Arabic words, and most of them have already become everyday communication words related to the people’s lifestyle. A significant part of Arabic loanwords are units of educational and cultural content. A distinctive feature of Arabic words in the lexis is the presence of a stabilized “algorithmic” structure in them. Especially considering their more three-consonant nature in terms of the source language, an association of Arabic-based loanwords appears in the regularity of certain patterns: *nur*, *anvar*, *tanovar*, *munavvar*. This justifies the possibility of creating a dictionary of Arabic genetic origin words in lexicography. The semantic connection of Arabic cognates is evident when observed as a specific paradigm.

Academician A. Hojiev, evaluating the events related to the development of the Uzbek literary language in the former Soviet period, says that “creating a new meaning by means of semantic copying (creating a new meaning) is the main way to create a new meaning”¹⁹. E.Begmatov writes that the lexis of the Uzbek language relies on three lexical bases, such as its *own base*, *foreign base*, and *lexical base*²⁰, and accordingly, it is appropriate to divide the words in the Uzbek

¹⁷ Маҳмудов Н. Ўзбек тилида ўзлашма сўзлар: меъёр ва миллийлик // Ўзбек тили ва адабиёти. 2010. 6-сон. – Б. 8.

¹⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилдли. – Тошкент: Ўзбекистон нашриёти, 2020.

¹⁹ Ҳожиёв А. Совет даврида ўзбек адабий тилининг тараққиёти. III жилдли. III жилд. Сўз ясашиши ва лексика. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 172.

²⁰ Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Тошкент: Фан, 1985. – Б. 103.

vocabulary into sectors such as native words, derived words, and lexical bases. It is observed that this approach is popularized in the sources of the later period.

From the end of the 20th century, the mediating role of the Russian language in the loanword of words not only for the Uzbek language, but also for the Turkic languages of the former union became passive, and the process of direct word loanword became active²¹. Accordingly, the phenomenon of the Internet, which is “saturated” with English words under the influence of the virtual space under the conditions of globalization, is acting as a motivating factor.

The fourth part of the chapter is called “**Obsolete neologisms as an object of study of modern linguistics**”. As a new thing-phenomenon in the objective existence is reflected in the consciousness of the referent person, the resulting concept is formed phonetically, creates meaning and acquires the status of a word. Although the new word is considered a neologism, it is not a linguistic unit firmly established in the lexis. It will be in the stage of linguisticization for a certain period of time to take place from the reserve wealth of the language. This gradual process continues until the color of novelty wears off. A word that is first coined or discovered is a **protologism**, a word that appears in the press, a website, or a book is a **prelogism**, and a word that has spread to the public and is formed as a general concept in the minds of people is a **neologism**²². However, not all new units go through these stages completely and settle in the lexis. According to some experts, a perfect criterion for determining lexical innovations has not been developed in linguistics. This situation causes different and conflicting approaches among lexicographers and researchers to determine the possibility of classifying neologisms into the lexis²³.

The field that studies neologisms is being formed under the name of **neology**, and the field that deals with compilation as a dictionary is called **neography**²⁴. In the analysis of works on this topic in Russian, the term **neologism** began to refer first to a **new word**, and later to a new form of **fixed compound**, **free compound** and **coined units**. As a result of attempts to distinguish them in subsequent studies, variant terms appeared and the problem of their regulation and unification arose²⁵.

At the beginning of the 20th century, as changes in social life, the process of word loanword accelerated, and the modern intellectuals who paid attention to the language actively reacted to it in time. In particular, Elbek published 550 Turkish words with their alternatives in the press²⁶. The aim was to find an adequate Uzbek alternative to the borrowed words and terms that came from Arabic, Persian and Russian languages²⁷. A. Fitrat also admitted that borrowing words from other

---

²¹Мирзоева Г. Английские заимствования в тюркских языках // Молодий вчений. Херсон. №12 (88) 2020. – С. 71.

²²Patrizia A. Lexical Innovation in World Englishes: Cross-fertilization and Evolving Paradigms. – London: Routledge, 2018. – P. 59.

²³Smyk-Bhattacharjee D. Lexical Innovation on the Internet – neologisms in blogs: – Diss. Doctor of Philosophy. – Zurich, 2009. – P. 222.

²⁴Попова Т.В. Русская неология и неография. – Екатеринбург: ГОУВПОУ ГТУ-УПИ, 2005. – С. 11.

²⁵Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. – М.: Златоуст, 1994. – С. 170.

²⁶Бобомуродова Ш. Ўзбек тилшунослиги ривожига Элбекнинг роли: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент: 2002. – Б. 15.

²⁷Бобомуродова Ш. Ўша асар. – Б. 15.

languages harms the purity of style²⁸. New scientific views on the subject were also reflected in the created educational literature. The scientific study of neologisms in the Uzbek language began mainly in the 60s of the 20th century. Although articles and dissertations related to the topic appeared in later periods, a special scientific research work dedicated to the study of neologisms was not created in Uzbek linguistics.

The first part of the second chapter of the dissertation entitled **“Typical types of modern appropriations in the Uzbek language and their specific features”** is devoted to **“Specific features of the appropriation of term neologisms”**. Most of the current term neologisms are mainly related to the new referents appearing in the objective existence, filling the area of the emerging field – units performing a cumulative function.

While studying the adaptation of English computer terms to the Russian language lexis, E.A. Yukhmina examines them in the interpretation of *graphic, phonetic, semantic or artificial features*. From the orthographic point of view, it is analyzed whether loanwords are assimilated into the lexis with graphic reshaping (frame) or without graphic reshaping (Windows XP)²⁹.

D. Saidkadirova's research revealed that 54% of Uzbek internet terminology is made up of borrowings. He also showed the use of Uzbek terms with the Uzbek alternative on the basis of the examples of *fast memory– main memory*, network wear – *network wearing*, electronic cart – *shopping cart program*³⁰. Of course, the creation of native terms using one's own language reserve is considered a promising way for language development.

The term *authentication*, originally an English word, was adopted into Uzbek through Russian. Its graphic and phonetic aspects have moved away from the form in the original source language and have been re-expressed based on the features of the Russian language. Similar Russian formations can be found in many IT terms. As this situation is related to the internationalization of English words, terminology and its standardization principles are also inconsistency. In our opinion, it is better to accept such terms based on the method of complete copying rather than adopting the Russian form. This term has alternatives such as English authentication, Turkish *kimlik doğrulama* (identity verification), Arabic المصادقة (confirmation). Even within the European languages directly related to English, there are variants of this word adopted on the basis of semi-colloquialism. Unlike the term *identification*, authentication is based on the concept of “confirmation of a person”, and the term “verification person” can be used as an alternative option in the sense of a person to be confirmed.

In addition, the phonetic and stylistic features of the Uzbek language were not taken into account when learning the terms *web hosting, virtual hosting, somewhat*

---

²⁸Фитрат А. Танланган асарлар. V жилдли. IV жилд: дарслик ва ўқув қўлланмалари, илмий мақола ва тадқиқотлар. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б. 47.

²⁹Юхмина Е.А. Адаптация англоязычных компьютерных терминов к лексической системе русского языка: Дисс. ... канд. филол. наук. – Челябинск: 2009. – С. 11.

³⁰ Саидқодирова Д. Инглиз ва ўзбек тилларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – Б. 15.

soft handover, and hacker, which are actively used in speech. In Uzbek, which has a wider range of phonetics than Russian, it is possible to learn English words based on the original or similar sounds.

The second part of the chapter is entitled “Neum neologisms as a tool for creating business language”. In the years of independence, there were significant changes in the appellative lexis as well as in the onomastic lexis. On the one hand, this is related to the assimilation of foreign language neims into our vocabulary, and on the other hand, it is related to the transfer of spare words from the lexis to the neim level.

The term *neiming* came into use at the end of the 19th century and began to be used in the sense of the naming process in the field of marketing. And Neim took the concept of a name applied to an object, institution, product and their brand in this process. Recently, the activity of naming has risen to the level of the art of choosing a name³¹. D.Lutfullaeva and M.Saparniyazova look at it as an emerging field and express their views on its promising directions³². Although the activity of naming is more practical in nature, it is theoretically the science of branding. Its function is driven by linguistics, and the result of the nomination process is mainly used for marketing.

In marketing, this process relies on various cultural naming models. However, the national interests of the state language should take priority. Analyzing the names, V.Kojanova says, “... The information conveyed by words is created at several levels: mental and emotional, conscious and unconscious”³³.

Neiming is an activity with a complex task, and creation of a name of national interest is an important event for the language. The neologism of the name “**UstaTop**” (construction agency) is a name that appeared and spread in social networks. It has the characteristics of nationalism, originality and modernity. Its **nationality** is that the lexemes *master and top(moq)* in neim were selected from the common words of the people. Although the word Usta is genetically Persian, today it is ingrained in our language like the original Turkish word and is easily understood: *ustatop* – find a skilled master. **Originality** can also be interpreted in the meaning of the second member of the compound word (*top* – the highest): *ustatop* – the most famous master. **Modernity** is characterized by the use of a familiar and easy-to-pronounce (*top*) word for social network users, even if it is English in the naming process. What is important is that the vernacular word (*master*) formed a derivation with a new borrowed word (*top*). For the naming process in the field of marketing, it should be a task to introduce new innovations to our language, such as these names.

Among the names that are actively used are “*Havas*”, “*Nursof*”, “*Baraka market*” (*shopping center*), “*Shifo Nur*”, “*Chashm Gavhar*”, “*Shifo Nur Ko‘z*” (*healing place*), “*Ravan*” (*car name*). It is noticeable that it is in accordance with

---

³¹Елистратов В.С., Пименов П.А. Нейминг: искусство называть. – М.: Омега-Л, 2014. – С. 4.

³²Лутфуллаева Д., Сапарниязова М. Нейминг: тилда ном яратиш технологияси // Ўзбекистонда хорижий тиллар. – 2020. 6-сон (35). – С. 8.

³³Кожанова В.Ю. Лингвистические основы наименований брендов (на примере английского и русского языков): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Краснодар, 2007. – С. 13.

the national nature. In particular, the neologisms “*Ecobozor*”, “*Yashil Bozor*”, “*Korzinka*” can attract customers with their sonority, imagery, ease of pronunciation and innovative name.

There are cases of moving away from the essence when choosing names such as “*Smart*”, “*Bob’s red mill*”, “*Viko*” (eponym or company name). The names “*City market*”, “*Life market*”, “*Foods market*” are appropriate names only for native speakers. No matter how resonant they may be in their source language, neither the chosen name nor the unit representing its sign or condition remains far from the cognitive thinking of the recipient people. In addition, the meaning can be determined only through special dictionaries, but the purpose of selection remains abstract, such as “*Andalus*” (the name given to Spain by the Arabs in the Middle Ages), “*Carrefour*” (French intersection), “*F-market*” are also found.

The third part of the chapter is called “**Specific features of neologism loanword**”. In the lexis, moving from terms and professional words, there are also units that are used among words with an unlimited scope of use, so that such new words can be studied under the name of term neologism. More precisely, the main source of term neologisms is related to the actual lexis.

Terminological neologisms are formed in the Uzbek language, especially as the name of modern fast food, the name of household appliances and other lexical-thematic groups. Even though the source language words are mostly English, it is observed that some of them enter the Uzbek vocabulary through the Russian language. There are also appropriations created by the method of calking. Names of modern food, which have been formed as a specific microsystem in recent years, but have not yet found a place in Uzbek dictionaries, require separate and special study by researchers.

Fast food (*in English fast food*) is a general name for modern fast food, which has internal divisions based on gender relations. Currently, many food names such as *sandwich*, *chicken*, *long chicken*, *burger*, *pizza*, *hot dog*, *nuggets*, *khachapuri*, *potato fries* are actively used in the popular language.

The word “**hot dog**” is also a word borrowed from the Russian language. This word is not found in the “*Explanatory Dictionary of the Uzbek Language*”, but in the “*Spelling Dictionary of the Uzbek Language*” based on the Latin alphabet in the 2013 edition, it appeared in Russian graphic form (хот-дог³⁴). This form is not suitable for Uzbek orthography. Because its English spelling (hot dog; sometimes hotdog) does not include a hyphen. Unlike the Russian language, the presence of a guttural sound in the Uzbek language allows the phonetic and graphic features of such words in the source language (English) to be more widely expressed in our language. In short, entering a loanword in the form of *hotdog/hotdog* ensures the same identity as its graphic form in the source language. The assimilation of non-Russian words into the lexis of the Uzbek language through this language causes some problems in orthography. In addition, the negative influence of the graphic forms of *pizza*, *boutique*, *cheeseburger*, *chickenburger*, which are spreading as xenism, is felt on today’s spelling practice. Many more food names are being

---

³⁴Madvaliyev A., Begmatov E. O‘zbek tilining imlo lug’ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – B. 453.

adapted to the Uzbek language based on the phonetic, orthographic or orthoepic rules of the Russian language. It will be necessary to classify such words according to the nature of the Uzbek language, and to enter them into the dictionaries based on the definition of their spelling in a simple form.

Among the neologisms of the term, there are also the names of dishes such as Turkish *baklava* (Osmanian Turkish *بالاق لّوا*), Georgian *khachapuri* (*khatcho puri* – *bread with cheese*). The word *baklava* has moved away from its original form due to its loanword through the Russian language. Its graphic form in Turkish (*baklava*) is also widely used in English, French and several European languages.

Unfortunately, in the process of word loanword from the beginning of the 20th century to the end of the 20th century, the Russian language was strongly formed as a standard language, and the level of the Uzbek language changed dramatically under careful control. As the linguist scientist G. Zikrillaeв rightly stated, “The demand of the society was to Russify the colonial peoples and bring their language closer to the Russian language. ... Borrowing words from the Russian language was promoted as lexical borrowings will be one of the means of bringing languages and peoples together in the conditions of bilingualism”³⁵.

N.Isakova studied foreign words that entered the Uzbek language during the years of independence using the example of the newspaper “Khalk sozi”. In her chronological-statistical analysis, it was determined that 5% of appropriations are found in 1991-1996 editions, 45% in 1997-2015 editions, and 55% in 2016-2018 editions³⁶.

The first part of the third chapter of the dissertation entitled “**Semantics and transformation of modern loanwords in the Uzbek language**” is devoted to “**Semantic development of modern loanwords**”. N.Trifonova statistically studied the semantic features of English loanwords related to the economic sphere in Russian. In most cases, the scientist admits that the scope of meaning in the words of the source language has remained unchanged in the recipient language, narrowed, and only a certain part of it has expanded. According to statistical data, 47 percent of loanwords that preserve the meanings in the source language, 46 percent of loanwords with expanded meaning, and 7 percent of loanwords³⁷ with narrowed meaning.

In Uzbek linguistics, T.Rahmonov’s dissertation entitled “Changes in the semantic structure of Arabic loanwords in the modern Uzbek language” is significant because it aims to separate Arabisms as a separate field and determine their semantic development³⁸.

The semantic structure of possessive words is complex, and they develop on the basis of phenomena such as expansion and contraction. Of course, these are

---

³⁵Зикриллаев Г. Рух ва тил. – Тошкент: Фан, 2018. – Б. 24.

³⁶Исакова Н. Мустақиллик йилларида ўзбек тилига кириб келган хорижий сўзларнинг таркибий-мазмуний таҳлили (“Халқ сўзи” газетаси материаллари асосида): Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2020. – Б. 75.

³⁷Трифонов Н.С. Модификация значений при заимствовании экономической лексики из английского языка в русский // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2017. – №11-3 (77). – С. 168.

³⁸Раҳмонов Т. Ҳозирги ўзбек тилидаги арабча ўзлашма сўзлар семантик тузилишидаги ўзгаришлар: Филол. фан. номз. ... дисс. – Наманган, 1994. – Б. 8.

based on the spontaneous changes of the language and are formed in relation to the qualitative and quantitative aspects of the lexical meaning. Accordingly, there is a need to regularly reflect changes in the semantic structure of borrowed words in updated explanatory dictionaries.

Although the word “*dron*” is not found in the existing dictionaries of the Uzbek language, it is one of the active loanwords in the colloquial language of the people. The appearance of the lexeme referent does not go back a long time for the speakers of the Uzbek language, as well as for the speakers of many other languages. Its source language dictionaries show four more meanings: 1) a low voice in one rhythm, humming; 2) an unmanned aerial vehicle controlled from the ground, in particular, used for the neutralization of a target object or for the surveillance process; 3) male bee; 4) a greedy person³⁹. The concept formed by the word *drone* in our language is formed on the basis of the second meaning of the lexeme. It is logical to base the denotation of “male bee” as the referent that caused its emergence. As the *drone* lexeme is assimilated, its lexical meaning appears to be narrowing in terms of quantity, but it is felt to expand in terms of quality. There is no need to learn other meanings of the lexeme in the source language. They have their own special form and meaning in the vocabulary of the Uzbek language. The fact that appropriation is now used not only in the defense industry, but also in agriculture, forestry, railways, culture and other fields can be considered as a qualitative expansion of the scope of the meaning. Accordingly, it is not correct to limit the denotation to one area. In Uzbek language dictionaries, the lexeme should be indicated by the term “automatic or remote-controlled, small-scale unmanned aerial vehicle intended for use in various fields according to the task”.

Semantic changes in the loanwords that appeared in the later period are clearly visible in the examples of many words in the analysis. In particular, the meaning of *columnist*, *summit*, *khaki*, *tutor* in the source language is narrowed, while the expression scheme of the *hacker* lexeme is inflated, the secondary meaning as a derived meaning in the dictionary is formed at the level of the main meaning.

The second part of the third chapter of the dissertation is called “**Semantic transformation in new era appropriations**”. The spiritual development of the loanwords of the independence period in the explanatory dictionary is not the same. Based on their capabilities, they are being formed at different levels and stages of semantic evolution. Some of them have already been confirmed as polysemantic words, while some of them are units that are on the verge of semantic re-formation, forming a new concept in the mind of a person, or more precisely, moving from the monosemantic stage to the polysemantic stage. For example, in the explanatory dictionary, words such as *presentation*, *file*, *pager*, *paging* are monosemantic, and loanwords such as *out*, *discount*, *colorit*, *oval*, *tutor*, *hacker*, *khaki*, *hall* are polysemantic. There are many common words such as *video clip*, *drone*, *bestseller*, *bookmaker* that are active in speech, so it is important to include

---

³⁹ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/drone>

them in explanatory dictionaries and to describe them in a semantically appropriate manner.

The issue of semantic transformation of loanwords in the lexis is clarified by comparing the units in explanatory dictionaries created before and after independence. The result of the comparisons shows that the methods of transfer of names of appropriations occur mainly on the basis of metaphor. The development of the resulting meaning can be observed in the analysis of words such as *letter of credit, engraving, disk*.

Another feature of appropriations is that they take a place in the lexis within a group or a specific system – as a whole. The settlement of a single word in the system in the new vocabulary creates a need for the words in this system to be placed around it. For example, the word *cryptocurrency* is associated with *blockchain, forging, bitcoin, mining, miner (as well as coined digital currency, electronic wallet)*.

The development of derived meaning can also be observed in the gradual development of the meanings of words such as credit card, engraving, disk, background. The sememe of the background lexeme can be expressed by the expression “color separated from the colors of the image”. The word “background” (*fr. fond < lat. fundus – base, base, ground*), which has the characteristic of formation, has three meanings in the explanatory dictionary published during the period of independence. In the explanatory dictionary of the old edition, its two meanings are explained. In it, as a general meaning, “*the main color with which a picture is drawn (painted), something is depicted, different from the colors of the picture*”, as well as “*the view behind someone or something that stands out; two concepts in the form of the main picture, the landscape behind the picture*” are given. In the dictionary of the new edition, these two concepts are separated as primary and derivative meanings from the point of view of the fact that they are formed as separate meanings in the language. The explanation of “movable general condition, situation, environment” is given in the third meaning of the word. The transition of names between primary and secondary meanings is based on the “*behind the scenes*” theme.

The third section of the third chapter of the dissertation is called “**Transformation Grading in New Era Appropriations**”. The loanwords of the period of independence are in a significant amount in the lexis, and the study of their transformational grading is also an urgent issue. Semantic leveling in loanwords is based on the criterion of preserving the etymological (genetic) meaning of the source language in the recipient language. Of course, there is a gradualism in this too, and the ranking is based on the semantics of lexemes. Although there are different research methods of transformational gradation, for the analysis process, it is easy to distinguish this phenomenon in loanwords as **lexemes used in the basic meaning, lexemes with partially changed basic meaning, and lexemes disconnected from the basic meaning**.

The main (correct) meaning of the borrowings used in the basic sense, regardless of whether they are monosemantic or polysemantic in the Uzbek language, is required to be formed based on the genetic meaning in the source

language. However, the mediating language also has an influence in this process. The genetic meaning of a word is always determined by the source language unit. The genetic meaning of the word is the meaning used in dictionaries today. However, it is not determined whether the etymological meaning of the word is reflected or not. For example, the meaning of the English words *display*, *file*, *image*, *karaoke*, *cottage* expressed in dictionaries is directly related to the basic meaning in the source language and has not undergone drastic changes. Separation of lexemes used in the basic meaning in the lexis does not create a difficult situation for the researcher. Their designation is based on the proximity of the etymological meaning of the word and the denotative meaning in the vocabulary of the recipient language. In some places, it can be said that the skill of interpreting them based on etymological meaning has been formed. However, such a situation does not give the conclusion that it always creates a correct idea about the exact meaning of the word.

Lexemes whose basic meaning has partially changed are connected to their etymological meaning not directly, but indirectly. This situation is based on changes in the development of the semantic volume of the lexeme to restore the connection between the genetic (current) meaning of the word and the etymological meaning. Although the present-day root meaning of the word does not repeat to one degree or another the etymological meaning on which it is based, the commonality between them can be logically restored. For example, the English base of the word *pick-up* is *pick*, *pick up* means “an open-body car specialized in transporting goods and people”. There is a mutual integration of the referent of “carrying”, which is reflected in the genetic meaning of the concept of “lifting” in the etymology of the word. It is on the basis of this analogy that the meaning of the word has been reshaped. Such units whose basic meaning has partially changed can be observed in the analysis of other loanwords. For example, the English word *multimedia* (multimedia) is based on the concepts of multi-... – many and Latin media, medium – middle, center, the main meaning of the word “technological and colorful means of information transmission” in today’s dictionary is also related to the etymological meaning. formed. Only the connection between them is based on its own complexities. Such events can be observed on the basis of examples such as *blooming*, *thriller*, *speaker*, *briefing*. Lexemes with a partially changed basic meaning are units that have not been completely separated from their lexical source in the source language and have not been able to preserve it sufficiently.

While lexemes separated from the basic meaning are far removed from their etymological meaning in the source language, the relationship between them is determined only as a result of special etymological analysis. For example, the French word *picket* etymologically means *stake*. It has no relation to today’s military meanings of “a small detachment of guards” or “a task force standing guard at a strike site”, and as a referent of a political term “a group of representatives usually placed before government offices to express their dissatisfaction with something”.

The fourth chapter of the dissertation is entitled **“Problems of lexicographic interpretation of new borrowings in the Uzbek language”**. Its first section is

devoted to **“The issues of lexicographic description of new loanwords in the Uzbek language”**. General dictionaries and educational dictionaries are integral linguo-didactic tools, they have their common aspects in the process of education and training. However, lexicographers emphasize that the creation of educational dictionaries should not be based literally on general dictionaries. B.Bahriddinova shows the characteristics of the educational dictionary, what criteria should be prioritized in its creation, its main tasks, and the difference from general dictionaries, “today, a new generation of modern type is engaged in the theory and practice of creating new genres of anthropocentric educational dictionaries”⁴⁰.

In fact, the formation of the “Explanatory Dictionary of the Uzbek language” in the old edition (1981) was not free from specific censorship and requirements of the time. “According to the requirements of the ruling ideology of the pre-independence period ... many words were not allowed to enter the active lexical layer of our language. Therefore, there was no place for them in the earlier two-volume “Explanatory Dictionary of the Uzbek language” (1981)⁴¹.

The collection of actual words in Uzbek was conducted under the leadership of linguist A.Hojiev and A.Nurmonov. Many adaptations took place from their composition. As a result, the “Annotated dictionary of active words of the Uzbek language”⁴² was published, which is of great importance for the lexicography of the Uzbek language.

It is a complex process to reflect a polysemantic word of its own nature in explanatory dictionaries, especially the relationship between the main meaning and the metaphorical meaning, in addition, the transference of metaphorical meanings: similarity (metaphor), association (metonymy), whole-part or part-whole (synecdoche) and function. It is also necessary to clarify the issues of relevance to phenomena such as (functiononymy). In cases of expansion or narrowing of meaning, appropriations are based on the static (static) nature of the language, and the dynamic (dynamic) nature of the speech.

The issue of spelling of new loanwords has also become an urgent problem of lexicography. In addition, the requirement of orthoepic and stylistic standards of the literary language takes priority when introducing new units into dictionaries.

The goal of neography, which is currently being formed as an independent branch of lexicography, is to create a serial dictionary of emerging neologisms. According to E.A.Jdanova, the introduction of neologisms into dictionaries in organic sequence shows that units are in regular movement. The words recorded for the first time, as well as those on the dividing line of occasionalism and regularity, are included in annual dictionaries, and those based on certain classifications are included in decennial dictionaries. Those that are in active use

---

⁴⁰Баҳриддинова Б.М. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол. фан. ... доктори (DSc) дисс. – Самарқанд: 2020. – Б. 21.

⁴¹ Амонтурдиев Н.Р. Ўзбек тилининг умумий изохли луғатларида этнолексемалар берилишининг қиёсий таҳлили. // Андижон давлат университети. Илмий хабарнома. 2020, 5-сон. – Б. 139. Бу ҳақда батафсил қаранг: Маҳмудов Н. Ўзбек тили луғат бойлигининг ривождаги жараёнлар // Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари. Республика илмий-назарий конференция материаллари. – Тошкент, 2019. – Б. 11.

⁴² Hojiyev A., Nurmonov A., Zaynobiddinov S., Kokren K., Saidxonov M., Sobirov A., Quronov D. Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Sharq, 2001. – Б. 335.

are recorded in dynamic dictionaries, as a result, words stabilized in *uzus* and neographic dictionaries are included in the explanatory dictionary of the literary language⁴³. The importance of dynamic dictionaries for the lexis is high, as a high example of it is “Explanatory dictionary of the Russian language at the beginning of the 21st century. A dictionary named “Actual lexis”⁴⁴ is recognized.

Due to the influence of globalization, there is a sharp increase in neologisms in the activation of the Internet and social networks, and the chaos associated with them is creating a process of self-organization in the language – *linvosynergistic* process.

The second part of the fourth chapter is called “Giving of new loanwords in the Uzbek language in general explanatory dictionaries”. The need to fill the gaps in the dictionaries with the loanwords gained special importance in the spelling, explanatory and translation dictionaries of the period of independence. Despite this, there are units that have passed the status of neologisms and have the opportunity to be accepted into the lexis, and their reflection in dictionaries is an urgent issue. Usually, the variable aspect of the lexis is also characterized by the fact that this task does not allow for a full examination. This situation is also characterized by the fact that many borrowed words observed through digital media cannot be found in the existing dictionaries of the Uzbek language.

The vocabulary of general dictionaries is not limited to words belonging to a specific field, as well as to the same layer. Their important feature is that they are not limited. During the period of independence, several orthographic dictionaries of the Uzbek language were created and republished. For example, “Spelling dictionary of the Uzbek language” (1995) by Sh. Rakhmatullaev, A. Hojiev, “Spelling dictionary of the Uzbek language in Cyrillic and Latin alphabets” by T.Togaev, G.Tavaldieva, M.Akromova (1999), A.Madvaliev, E.Begmatov’s “Spelling Dictionary of the Uzbek Language” (2013) also reflected new borrowed words. Importantly, from the linguistic point of view of the loanwords of the new era, the “Explanatory Dictionary of the Uzbek language” (2006-2008), created by the team of authors, A.Hojiev, A.Nurmonov, S.Zaynobiddinov, K.Kokren, M.Saidkhanov, A.Sobirov, D.Kuranov, suitable description was given in “Explanatory Dictionary of Active Words of the Uzbek Language” (2001) and “Explanatory Dictionary of the Uzbek language” (2020).

U.Kuziev in his monograph “Analysis of loanwords in explanatory dictionaries of the Uzbek language” analyzes many works related to field theory, classifies loanwords in explanatory dictionaries based on this theoretical information and divides loanwords into specific lexical-semantic groups⁴⁵.

It is observed that the loanwords of the new period are reflected in the existing explanatory dictionaries in accordance with the dynamic process of the lexis. For example, the lexeme *test* is not found in pre-independence explanatory,

---

⁴³ Жданова Е.А. Лексикографическая фиксация неологизмов в словарях разных типов // Вестник Нижегород. ун-та им. Н.И.Лобачевского. – 2012. – № 3-1. – С. 391.

⁴⁴ Складаревская Г.Н., Ваулина Е.Ю., Ткачова И.О., Фивейская Е.А. Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика. Под ред. Г.Н.Складаревской. – М.: ЭКСМО, 2006. – 1136 с.

⁴⁵ Кўзиев У. Ўзбек тилидаги изоҳли луғатларда ўзлашма сўзлар таҳлили. Монография. – Наманган, 2016. – Б. 92.

moreover, spelling dictionaries. In explanatory dictionaries created after independence, it has two meanings:

TEST (eng. *test* – test, check, study) 1 *psych. pedagog.* Short standard tasks used to determine and check a person's mental development, abilities, skills and willpower, as well as other mental characteristics.

2 Questionnaire distributed as material used for specific social studies; questionnaire⁴⁶.

At the same time, the amount of meaning of appropriation has expanded even more. In addition to the above, two more derived meanings can be indicated:

3 Research, diagnostic method (in medicine and physiology) performed in relation to the effect of the test on the body.

4 A problem with a known solution (in computer technology) intended to verify the correct operation of the EHM.

It is also important to reflect new loanwords in general explanatory or spelling dictionaries, which significantly lag behind the rate of loanword of words by regular users of the Internet and social networks. This situation, on the one hand, is related to the rapidly changing state of the lexis in the context of globalization. For example, the related terms *lowcost* and *lowcoster* belong to the aviation industry, and although they are not found in dictionaries, they are actively used in social networks. Although these terms have been adopted in recent years, the scope of consumption has expanded. In the dictionary, the new assimilation can be explained as follows:

LOUKOSTER (eng. *low-cost carrier*) is an airline that offers low-cost airline tickets to customers.

After passing through the stage of neologism and finding a place in the explanatory dictionary, new words are judged by the laws of the recipient language and “be as natural and clear as their own words (*leaf*), phonetic re-formation (*bed*), grammatical absorption (from *bank*), active participation in the word formation system (*tractor*), due to its repeated use, its foreign element is not noticeable”⁴⁷. There are only a few words that need to be included in an explanatory dictionary of a general type. Among them, you can mention *smartphone*, *client*, *account*, *startup*, *hub*, *brand*, etc.

The third section of the fourth chapter is called “**Presentation of new loanwords in the Uzbek language in educational explanatory dictionaries**”. Specific vocabulary units are naturally delimited on the basis of words belonging to a specific field and a single layer. In particular, educational dictionaries are among them, and it is said in scientific sources that general dictionaries were created on the basis of them. B.Bahriddinova considers the characteristics of *educational purpose orientation, limitation in volume, language (mother tongue or other language)* to be the primary characteristics of educational vocabulary. It also includes *education, information, standardization, systematization, coordination,*

---

⁴⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилдли. IV жилд. – Тошкент: Ўзбекистон нашриёти, 2020. – Б. 78-79.

⁴⁷ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. XII жилдли. X жилд. – Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2005. – Б. 498.

and language teaching⁴⁸ among the main tasks of the educational dictionary. Of course, the indicated words are also important for the educational explanatory dictionary. Students have a regular need for vocabulary information. The dictionary initially satisfies the reader with the task of providing information in this process. *Normalization* plays an important role in the speech process – in the pragmatics of oral and written speech.

The selection of loanwords to be included in the educational explanatory dictionary is an important process. On the one hand, it is determined according to the age level of the students, and on the other hand, the relevance of learning in today's communication is also required. In particular, the educational explanatory dictionary of newly created words will undoubtedly be attractive to students. In the process of working with the dictionaries of students, the competence of studying them in comparison with their basis in the source language – etymological meaning is formed. The fact that new-age borrowed words have a large amount in the language reserve also requires the norm of their use in speech culture.

In the lexis, most of the units with the general meaning of *trading place* are of a possessive nature, and their semantically graded paradigm has also been formed. For example, a significant difference in the usage of *minimarket* – *market* – *supermarket* – *hypermarket* took place on the basis of the growth of the local market. The attractive appearance of gradualness by means of single base (market) and (*mini-*, *super-*, *hyper-*) prefixes is one of the rare occurrences in the lexis of the Uzbek language. Of course, the separation of these units into morphemes is not important for the lexis of the recipient language.

The members of the paradigm participating in the sign of growth from “*materiality*” to “*volumetricity*” have an associative nature, and are also significant as language units that quickly recall one another in memory. In the process of growth, the *market* can also pragmatically reflect the concepts of neutral lexeme, units standing before and above itself in speech. The distinctions of modern shopping centers are not limited to the local scene. In this process, their regional format, ability to receive customers, and reserve capacity are among the determining criteria. The scale of the paradigm of loanwords that converges to the general meaning of the ***shopping center*** is also seen in the expansion of the *lapka*, *laryok*, *kiosk*, *shop*, *boutique*, *gastronome*, *magazine*, *minimarket*, *market*, *crepe market*, *department store*, *universam*, *supermarket*, *hypermarket*, *bazaar*, etc. Among them, the word *boutique* has the following meanings in the source (English) language dictionaries: 1) a store that sells goods made in a batch, as well as expensive clothes, shoes and jewelry; 2) type of advertising agency. This word, along with the above, is also used to describe *a small fashion business specializing in the sale of certain products and services*. The concept of appropriation formed in our language today does not allow us to look at it from a polysemantic point of view. In general, it can be included in the educational Explanatory dictionary of the Uzbek language as follows:

---

⁴⁸Bakhriddinova B. Educational dictionary in Uzbekistan: linguistic basis, history and prospects. Dissertation abstract for the doctor of science (DSc) on Philological Sciences. – Tashkent: Samarkand. 2020. – P. 31.

BOUTIQUE (french *boutique* – store) is a small store designed to sell modern expensive goods.

There are specific difficulties in providing illustrative materials in educational dictionaries aimed at explaining new loanwords. Such appropriations are rare in modern works of art because they are new in the language and are connected to the process of spreading through Internet discourse. Accordingly, most of the examples found are based on digital media sources.

Recommendations based on research results

1. Based on the strong influence of today's globalization conditions on the lexis and the activation process of word borrowing, the method of calking should be chosen as the priority way in word loanword.

2. The issue of moving away from the mediation of the Russian language in the acceptance of appropriations should also be defined as a task. The possibilities of Uzbek language in acquiring words directly into the lexis are wider than those of an intermediate language.

3. It is important to develop the theoretical basis of using dialect possibilities instead of acquired words.

4. Relying on new word formation methods and assigning meaning to the units of the reserve wealth of the language is considered a promising way, rather than the direct assimilation of neologisms.

5. In Uzbek linguistics, the problem of the spelling of borrowed words should be specially studied.

6. Inculcation of features related to semantic, spelling, pronunciation and other aspects through exercises of native language textbooks on the basis of the educational method of modern loanwords or alternative units adopted based on the national nature of the language will give a positive result.

7. It is important to reflect the units that have not been assimilated into the vocabulary, but are active in daily communication, in periodic (serial) dictionaries of neologisms that are created in relation to each other. Collecting them as a whole case is of urgent importance for determining the perspective path of the lexis.

CONCLUSION

1. The rapid assimilation of modern assimilations into the language can be understood as a way of easy acceptance of neonominations of today's world innovations into the lexis. The increase in borrowings is characterized by the influence of the quantity and quality of the lexis of the recipient language. Importantly, it is determined by the influence factor on the actual lexis.

2. The genetic sources of the lexical layer of the Uzbek language were statistically analyzed according to the total number of lexemes in the explanatory dictionary. In this case, the native words have a sufficient amount in terms of share, and the ratio of the words of the native layer to it is kept at a standard level. Among the borrowings, Persian and Arabic words occupy a significant place due to their activity in the actual lexis.

3. The period of independence was characterized by the fact that the mediating role of the Russian language became passive in the process of word borrowing, and the tendency to directly borrow words from European languages became active. In such appropriations, the proportion of English units acting as a metalanguage for international communication and computer terms has grown significantly.

4. New words in the language have their own stage before becoming a dictionary: *protologism* – a newly invented/discovered word; *prelogism* – a word appearing in the press, website, books, at the time of publication; a *neologism* is a word that has spread to the masses and formed in their minds as a general concept. After the final stage, they stabilize as a vocabulary word and the color of novelty disappears.

5. The mediating role of the Russian language in word borrowing remains stable in some areas. Moving away from the indirect process as much as possible, to the direct reception of source language words, is seen as an adequate way towards the benefit of the language.

6. The contribution of borrowed term neologisms to the lexis is significant, and several lexical-semantic groups have emerged. Formation of emerging neologisms on the basis of reserve words of one's own layer, relying on the experience of naming models of world culture in necessary places also plays an important role.

7. Semantic transformation of borrowings in the lexis differs in the comparison of explanatory dictionary units created before independence and after independence. Such changes in appropriations are mainly related to metaphors.

8. Transformational gradation of new era appropriations is manifested *in the form of lexemes used in the basic meaning, the basic meaning partially changed, disconnected from the basic meaning*.

9. Reflecting new borrowings in general explanatory or spelling dictionaries is also characterized by the fact that regular users of the Internet and social networks significantly lag behind the rate of borrowing of words. The work of publishing a series of adopted neologisms dictionary as a base source for them is also of special importance. Also, the creation of an explanatory dictionary of the borrowings of the period of independence is also relevant for today.

10. In the synergetic process, the stability of the lexementation of new words in the vocabulary reserve strengthens the uniting of foreign language units in the association. As a result, an associative system of borrowings is formed in the recipient language. The norm of their formation is unique, quality and quantity signs differ in terms of periodicity.

11. Some problematic issues related to the lexicographic aspect of linguistically stabilized modern borrowings are highlighted. Among them are the reflection of stabilized independence-era borrowings in educational and general explanatory dictionaries, and the lexicographical description of those existing in dictionaries according to the expansion or narrowing of the meaning.

12. With the increase of native words in the vocabulary of the language, certain changes occur in its national nature. These changes are more related to the

lexical, phonetic and stylistic levels, and in general have an impact on the whole language system. Moreover, as they assimilate into the language, the language, in turn, is characterized by its influence on the culture of that nation.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
КАРШИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

КАРШИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ШУКУРОВ ОТАБЕК УЛАШЕВИЧ

**ВОПРОСЫ ЭВОЛЮЦИИ, ТРАНСФОРМАЦИИ И
ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ СОВРЕМЕННЫХ
ЗАИМСТВОВАНИЙ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА
(период независимости)**

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора наук (DSc) по филологическим наукам**

Карши – 2022

Тема диссертации на присвоение ученой степени доктора наук (DSc) зарегистрирована за номером B2022-2.DSc/FL409 в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан

Диссертация выполнена в Каршинском государственном университете.

Автореферат диссертации доступен на трёх языках (на узбекском, английском, русском (режим)) размещен на веб-странице Научного совета Каршинского государственного университета (www.dissid.ru) и на Информационно-образовательном портале «ZiyoNet». (www.ziyo.net).

Научный консультант: Менглиев Бахтиёр Ражабович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: Пардаев Азамат Бахромович
доктор филологических наук, профессор
Собирев Абдуллай Шухрубович
доктор филологических наук, профессор
Мамитов Абдулфитр Эшмуканович
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация: Термезский государственный университет

Зачита диссертации состоится на заседании Ученого совета DSc/DS/30.12.2021 FL.70.01 по присуждению ученых степеней при Каршинском государственном университете «3» 12 в 2022 года в 10 часов (Адрес: 180103, г. Карши, улица Кучибег, 17. Тел.: (0375) 223-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: dissid@yandex.ru). Каршинский государственный университет, учебный корпус № 2, аудитория № 202.

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Каршинского государственного университета (зарегистрирован под номером 139). (Адрес: 180103, г. Карши, ул. Кучибег, 17. Тел. (0375) 223-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: dissid@yandex.ru).

Автореферат докторской диссертации реценз. 23 11 2022 г.
(Объявление 20 цифрового реестра в «15» 11 2022 года).

Н.Н.Шагматов
Председатель Научного совета по
присуждению ученых степеней,
доктор филологических наук, профессор

Г.Н.Талимова
Ученый секретарь Научного совета по
присуждению ученых степеней доктор
филологических наук (DSc), доцент

А.Джаббаров
Помощник Научного секретаря
при Научном совете по
присуждению ученых степеней,
доктор филологических наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация докторской диссертации (DSc))

Целью исследования определить генетические источники заимствований узбекского языка в период независимости, выявить его структурно-семантические и лексикографические особенности.

Объектом исследования является заимствования, неологизмы, стабилизирующиеся в лексике узбекского языка в период независимости.

Научная новизна исследования:

доказано, что феномен современных заимствований формируется как способ быстрого и легкого усвоения в узбекском языке неонаминаций мировых новшеств за счет влияния факторов глобализации и информационных технологий;

активизация неологизмов в лексике в процессе глобализации основана на необходимости создания и регулярного формирования неографических словарей и выявлено, что нейм-неологизмы являются средством создания деловой речи;

уточнены статистические данные генетических источников лексики узбекского языка, и доказана семантико-трансформационная градация заимствований нового периода, основанная на способности сохранения основного значения в исходном языке;

в актуальной лексике значительна роль современных заимствований при включении их в общеобразовательные и учебные толковые словари, также раскрыта необходимость опоры на пути внутренних источников языка и необходимость использования метода копирования в этом процессе;

доказано, что лексемизация новоприобретенных единиц в синергетическом процессе создает имплицитную (скрытую) возможность образования их исходной языковой ассоциации в языке-реципиенте.

Внедренность результатов исследования. По результатам изучения современных заимствований в мировом и узбекском языках:

из теоретических представлений и фактических материалов о том, что феномен современных заимствований формируется как способ быстрого и легкого усвоения в узбекском языке неонаминаций мировых новаций в связи с влиянием глобализации и информационных технологий были использованы при подготовке части “Лексика, лексико-семантический уровень, лексикология и лексикография” учебника “Современный узбекский язык”, предназначенного для бакалавриата по курсу 5120100 – Филология и обучение языков (узбекский язык) (Зарегистрировано на основании № 274-312 в соответствии с приказом Министра высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан № 274 от 27 марта 2018 года). В результате учебник теоретически и практически обогащен сведениями о интерпретации новых заимствований;

из выводов о том, что активизация неологизмов в лексике в процессе глобализации порождает необходимость создания неографических словарей и регулярного формирования неографических словарей, и из выводов о том, что неологизмы являются инструментом создания делового языка

использована в рамках реализации практического проекта № I-ОТ-2019-42 “Создание электронного поэтического словаря (Описание портрета человека, характера, природы и национальных символов) узбекского и английского языков”, осуществленного в рамках государственной научной и технических программ на 2020-2021 годы (Справка № 15-2157 от 28 июня 2022 года Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои). В результате в рамках проекта создание многоязычных словарей банковских и финансовых терминов обогатилось новым научным источником и информацией по выяснению семантических и лексикографических особенностей новых заимствований;

из его выводов о важности их роли в активном лексик при включении современных заимствований в общие и учебные толковые словари, о важности опоры в таком процессе на внутренние источники языка и о важности использования метода калка в необходимые места использовались в проекте № ФА-Ф1-Г003 на тему «Образование служебных слов в современном каракалпакском языке» Академии наук Республики Узбекистан, в Каракалпакском отделении Каракалпакского гуманитарного научно-исследовательского института, в проекте фундаментального исследования № Ф3-2016-0908165532 на тему “Методика развития родного языка и литературы в соответствии с новым алфавитом и правилами правописания каракалпакского языка”, выполненном в 2017-2020 г (Справка № 167-1 от 22 июля 2022 года Каракалпакского филиала НИИ педагогических наук Узбекистана имени Т.Н.Кори-Ниязи). В результате материалы проекта обогатились новыми научными сведениями об особенностях заимствований, связанных с образованием новых слов, представлении их в общих и толковых словарях;

из выводов о том, что лексемизация новоприобретенных единиц в синергетическом процессе создает имплицитную возможность для формирования ассоциаций исходного языка в языке-реципиенте использовались при подготовке сценария радиопередачи «Открытое собеседование» программы «Олтин воха» Кашкадарьинской областной телерадиокомпании (Справка № 17-05/201 Кашкадарьинской областной телерадиокомпании от 23 июня 2022 года). В результате материалы, подготовленные для данной радиопередачи, были усовершенствованы в содержательном плане и обогащены научными данными.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объем работы составляет 255 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; part I)

1. Шукуров О.У. Замонавий ўзлашмаларэволюцияси, трансформацияси ва лексикографик талқини. Монография. – Қарши: Интеллект, 2022. – 240 б. (ISNB 978-9943-7899-2-0)
2. Shukurov O.U. Uzbek language in the condition of globalization and linguistic interaction. International Scientific Journal // Theoretical and Applied Science. – Philadelphia, USA, 2020. Issue 07. Volume 87. – P. 447-451. (Impact factor – 3.04)
3. Shukurov O.U. Term neologisms as a result of lexical nomination // European Journal of Humanities and Educational Advancements. – Spain. Volume 3, № 03, 2022. – P. 263-265. (Impact factor – 7.235)
4. Shukurov O.U. Tilni boyib borishida neologizmlarning oʻrni // Ilm sarchashmalari. – Urganch, 2019. 7-сон. – Б. 33-37. (10.00.00. №3)
5. Shukurov O.U. Neym neologizmlar xususida // FarDU. Ilmiy xabarlar. – Fargʻona, 2022. 1-сон. – Б. 244-249. (10.00.00. №20).
6. Шукуров О.У. Нейм неологизмлар талқини // ҚарДУ хабарлари. – Қарши, 2022. 2-сон. – Б. 139-144. (10.00.00. ОАК раёсатининг 2021 йил 31 мартдаги 296/6-сон қарори)
7. Shukurov O.U. Yangi davr oʻzlashmalarida transformatsion darajalanish // Oʻzbekistonda xorijiy tillar (elektron jurnal). – Toshkent, 2022. 2-son. – Б. 48-60. (10.00.00. №17)
8. Шукуров О.У. Неологизмларни ўзлаштиришга доир айрим мулоҳазалар // Тил, таълим, таржима. – Тошкент, 2022. 3-сон. 1-жилд. – Б. 21-30. (10.00.00. ОАК Раёсатининг 2021 йил 27 февралдаги 293/6-сон қарори)
9. Shukurov O.U. Hozirgi oʻzbek adabiy tili leksikasining genetik manbalari xususida // Til va adabiyot taʼlimi (elektron jurnal). – Toshkent, 2022. 3-son. – Б. 8-13. (10.00.00. №9)
10. Шукуров О.У. Глобаллашув жараёнида тилларнинг хавфсизлиги ва ривожланиш тенденциялари // ЎЗА илм-фан бўлими (электрон журнал). – Тошкент, 2022 йил апрель ойи сони. – Б. 200-205. (10.00.00. ОАК раёсатининг 2019 йил 28 февралдаги 262/9.2-сон қарори)
11. Шукуров О.У. Атама неологизмларнинг шаклланиш хусусиятлари // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2022. 7-сон. –Б. 73-78. (10.00.00. №3).
12. Shukurov O.U. Oʻzbek tilidagi yangi oʻzlashmalarining leksikografik talqini // Oʻzbekiston Milliy universiteti xabarлари. – Toshkent, 2022. 7-son. – Б. 268-270. (10.00.00. №15)
13. Шукуров О.У. Ўзбек тилида мустақиллик даври ўзлашмаларнинг семантик трансформацияси // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси. – Урганч, 2022. 7-сон. – Б. 145-149. (10.00.00. №21)

14. Шукуров О.У. Таълимда ўзбек тилининг лексик фондига таъсир килувчи омиллар хусусида // Science and education. 2020. Volume 1. Issue 5. – P. 62-70.
15. Shukurov O.U. O‘zbek tilida o‘zlashmalarning ayrim xususiyatlari / “VI Global science and innovations 2019: Central Asia”. International scientific conference (9-13th May, 2019). – Nur-Sultan, Kazakhstan. 2019. – P. 371-374.
16. Shukurov O.U. O‘zlashmalar tilning muhim ehtiyoji sifatida / Modern scientific challenges and trends: a collection scientific works of the International scientific conference (20th May, 2019). – Warsaw: Sp. z o. o. “iScience”, 2019. – P. 85-89.
17. Shukurov O.U. O‘zbek tili leksikasi va o‘zlashma so‘zlar / “Ta’lim tizimida chet tillarni o‘rganishning zamonaviy muammolari va istiqbollari”. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Buxoro, 2020. – B. 175-177.
18. Shukurov O.U. Ergonimlar onomastik sistemaning birligi sifatida / “Onomastik birliklarning sotsiolingvistik, etnolingvistik, lingvopoetik, lingvokulturologik tadqiqi masalalari”. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Namangan, 2022. – B. 148-153.
19. Шукуров О.У. Неологизмлар: тилдаги эҳтиёж ва терминларни ўзлаштириш муаммолари / “Тилларни тадқиқ этиш ва ўқитишда анъана ва инновациялар”. Халқаро илмий анжуман материаллари. – Термиз, 2022. – B. 445-450.
20. Shukurov O.U. Leksikaning dinamik jarayonlarida o‘zlashma so‘zlarning o‘rni / “O‘zbek tilining milliy korpusi: muammo va vazifalar”. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (elektron nashr). – Toshkent, 2022. – B. 200-205.
21. Шукуров О.У. Миллий тилшунослик тараққиёти ва луғатчиликнинг янги асрдаги вазифалари / “Фан, тараққиёт ва ёшлар” мавзuidaги илмий-амалий конференция материаллари. – Қарши: Насаф, 2009. – Б. 5-7.
22. Shukurov O.U. So‘z o‘zlashtirishning turli sharoitlarida leksikaga ta’sir etuvchi omillar / “O‘zbek tili imkoniyatlaridan amaliy foydalanish masalalari”. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Qarshi, 2022. – B. 51-54.
23. Shukurov O.U. So‘z o‘zlashtirish va uning tadrijiy taraqqiyoti / “Globallashuv sharoitida o‘zbek tili nufuzini oshirishning nazariy va amaliy masalalariga yangicha yondashuv: muammo, yechim, istiqbollar”. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Navoiy, 2022. – B. 77-80.
24. Shukurov O.U. O‘zbek tilidagi yangi o‘zlashmalarning umumiy izohli lug‘atlarda berilishi / “O‘zbek tili nufuzini mustahkamlashning dolzarb masalalari”. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Qo‘qon, 2022. – B. 183-188.

II бўлим (II часть; part II)

25. Shukurov O.U. Mustaqillik davri o‘zlashmalarining qisqacha izohli lug‘ati. – Qarshi: Intellect, 2022. – 60 b. (ISBN 978-9943-7898-5-2)
26. Shukurov O.U. Ona tili. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: Fan, 2019. – 510 b. (ISBN: 978-9943-19-461-8)
27. Shukurov O.U. Genetic Statistics of Modern Uzbek Lexis // International Journal of Aquatic Science. – 2021. Issue 03. Vol 12. – № 3. – P. 2457-2470.

28. Shukurov O.U. Interpretation of scientific literature in the study of word learning of the Uzbek language // Journal of science and innovative technologies. International scientific research journal. Special issue on multidisciplinary sciences and advanced technology. – Baku, Azerbaijan Republic. 2022. – P. 58-61.

29. Шукуров О.У. Грамматик шаклларнинг айрим хусусиятларига доир / “Ўзбек тилшунослиги масалалари”. Илмий мақолалар тўплами. – Қарши, 2010. – Б. 66-68.

30. Шукуров О.У. Амир Худойбердиев шеъриятида сўзларнинг бадиий санъатлар ҳосил қилиш хусусияти / “Ўзбек тилшунослиги масалалари”. Илмий мақолалар тўплами. – Қарши, 2014. – Б. 82-86.

31. Шукуров О.У. Ҳаракат тарзи шакллари Абдулла Орипов шеърияти тадқиқида / “Ўзбек тилшунослиги масалалари”. Илмий мақолалар тўплами. – Қарши, 2015. – Б. 81-84.

32. Шукуров О.У. Она тили таълимини сатҳлараро узвийлик асосида ташкил этиш / “Ўзбек тилшунослиги масалалари”. Илмий мақолалар тўплами. – Қарши, 2016. – Б. 46-49.

33. Шукуров О.У., Бойматова Б.Г. Инглизча ўзлашмалар хусусида / “Ўзбек тилшунослиги ХХІ асрда”. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Қарши, 2017. – Б. 111-114.

34. Shukurov O.U. Ona tilini o‘qitishda sathlararo uzviylik / “Filologiya va uni o‘qitish sohasidagi fundamental va innovatsion tadqiqotlar”. Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari. – Nukus. 2019. – B. 63-67.

35. Шукуров О.У. Неологизмлар тил бойлигини оширувчи муҳим манба сифатида / “Филология илмининг долзарб масалалари”. Илмий тўплами. – Қарши, 2019. – Б. 13-14.

36. Shukurov O.U., Eshmurodova N.G. Inglizcha o‘zlashmalar o‘zbek tilining lug‘at boyligi sifatida / Modern scientific challenges and trends: a collection scientific works of the International scientific conference (20th November, 2019). – Warsaw: Sp. z o. o. “iScience”, 2019. – P. 137-140.

37. Shukurov O.U., Nabiyeva R.J. O‘zbek tili leksikasi boyishida o‘zlashma so‘zlarning o‘rni / Modern scientific challenges and trends: a collection scientific works of the International scientific conference (20th January, 2020). – Warsaw: Sp. z o. o. “iScience”, 2020. – P. 124-127.

38. Шукуров О.У., Набиева Р.Ж. Рақамли медиа неологизмларнинг ўзбек тилидаги мотивацион омили сифатида // ЎЗА илм-фан бўлими (электрон журнал). – Тошкент, 2021 йил январь ойи сони. – Б. 117-125. (10.00.00. ОАК раёсатининг 2019 йил 28 февралдаги 262/9.2-сон қарори)

39. Шукуров О.У., Саидова М.К. Глобаллашув жараёнида ўзлашма сўзлар // ҚарДУ хабарлари. – Қарши, 2021. 2-сон. – Б. 153-157.

40. Shukurov O.U. Yangi davr o‘zlashmalarining semantik taraqqiyoti xususida / “O‘zbek amaliy filologiyasi istiqbollari”. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent, 2022. – B. 72-77.

41. Shukurov O.U. O‘zbek tilidagi yangi o‘zlashmalarining o‘quv izohli lug‘atlarda berilishi / “Davlat tili taraqqiyoti: muammo va yechimlar”. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent, 2022. – B. 93-98.

Автореферат Қарши давлат университетининг “ҚарДУ хабарлари” илмий-назарий услубий
журнали таҳририясида таҳрирдан ўтказилди (22.11. 2022 йил).

Гувоҳнома № 14-061
23.11.2022. Босмага рухсат этилди.
“Times” гарнитураси. Офсет босма усули.
Ҳисоб-нашриёт т. 3.2. шартли б.т. 3,7.
Адади 60 нусха. Буюртма № 106.

Қарши давлат университетининг
кичик босмахонасида чоп этилди.